ПРАВДА

МІСЯЧНИК ПОЛІТИКИ, НАУКИ І ПИСЬМЕНСТВА.

ТОМ II. — ВИПУСК VI.

за місяць марець 1890.

Рочник 1890.

Видає і за редакцію відповідає:

ПАВЛО КИРЧІВ.

ЗМІСТ:

I. Вступні статті: а) Ювилей В. Б. Антоновича; б) Русь буковинська і угорська; в) Заходи знївечення конституції Фінляндії стор. 169—181.

II. Афонський пройдисьвіт, оповіданнє І. Нечуя. (Конець) ст. 181—197.

III. Короткий огляд устрою держав европейських, Бельгія, (Конець). стр. 197—204.

IV. Боротьба, побитовий роман, частина І. (Далї) стор. 204—219.

V. Права чоловіка в імперії російській Івана Алетова ст. 219—226.

VI Пятьдесять лїт національної боротьби Словенців, Петра Мік—ця. (Конець). стор. 226—229.

VII Що було, те мохом поросло, драма в 5 діях Карпенка-Карого, стор. 230—240.

VIII. Вісті: С Київа, з Москви, с Петербурга, з Більча стор. 240—246.

IX. Сучасна хроніка стор. 246—248.

X. Оповіщення редакції і переписка на окладці.

У ЛЬВОВІ, 1890.

З друкарнї товариства імени Шевченка

під зарядом К. Беднарського.

8

ОПОВІЩЕННЯ РЕДАКЦІЇ.

☛ З VI-им випуском „ПРАВДИ“ кінчиться І-ше півріччє рочника 1890. Просимо отже всїх пренумерантів відновити передплату і сплатити залеглості.

Зміст II. тому „ПРАВДИ“ за 1890 р. вишлемо з випуском VII. Цїлорічним пренумерантам висилаємо конець І-ої части „Одиссеї“, переднє слово і окладку. Хто не дістав досї якого аркуша „Одиссеї“, зволить зареклямувати, бо опісьля можна буде дістати лише цїлу І. ч. зброшуровану.

В VII-ім випуску зачнемо друкувати статтю З ь в і з д о ч о т а *„Тарас Шевченко в сьвітлї европейської критики“*, і етнографічні записки п. М. К о в ц у н я к а *„Весїллє в Ковалївцї“*.

Випуск VI. **МАРЕЦЬ.** Том II.

Виходить у Львові що місяця 15/27 д. не менш 5 аркушів.

Редакція, адміністрація і експедиція ул. академічна ч. 8.

ПРАВДА

Ціна за місячник в Австрії
на рік злр. 6·—
1/2 року „ 3·—
1/4 „ „ 1·50
на місяць „ ·50
за границею
на рік злр. 10·—
1/2 року „ 5·—
1/4 „ „ 2·50

МІСЯЧНИК ПОЛЇТИКИ, НАУКИ І ПИСЬМЕНСТВА.

З редактором в справах місячника можна бачитися що середи і суботи від 6—7 години пополудні.

1890.

На кожній рукописї автор мусить прописати свою адресу.

Статті не надруковані зберегаються не дальш як 3 місяцї.

Львів 1 (13) марця 1890.

В минувшому місяцї щирі прихильники, та ученики професора київського унїверсітету на катедрі „русской" історії В. Б. Антоновича справляли єго ювилей. Не знаємо подробиць того, як писали до нас, „семейного" сьвята, але знаємо, що приводом до того сталося скінчаннє „двадцятипятилѣтней преподавательной дѣятельности" Вп. Антоновича. Властиво кажучи се „двадцятипятилѣтіе" — яко двайцятипятилїттє має значіннє і вагу з урядового лишень погляду; воно значить тілько, що нараховано вже повних 25 літ такої служби Вп. Антоновича по мінїстерству осьвіти, що дає єму право, лишивши катедру, лишивши урядову службу, брати від уряду повну пенсію, призначену по статутам унїверсітетським звичайному професорові.

Але-ж коли сьвяткувати дїйсний ювилей праці громадської Володимира Бонифатьевича — то треба сьвяткувати не 25-лїтний, а трийцятилїтний ювилей! До рахунків урядових — письменству і науцї байдуже! Письменство і наука ведуть рахунки с того часу, коли письменник, чи учений, так чи інакше виявив свою працю вперше перед людьми. Таким чином і Володимир Бонифатьевич має за собою не 25 літ, а майже цїлих трийцять літ!

Повитати Високоповажаного ювилята, щирого і честного сина України-Русі, її славу, її гордощі, — наш вістник вважає собі

не тілько за обовязок моральний, але й за велику честь. Вітаючи достойного Володимира Бонифатьевича, ми тим самим вітаємо цїлу Україну-Русь; поздоровляємо весь українсько-руський народ, що діждав собі такого славетного сина, такого сьвіточа науки, — яким міг би пишатися і кожен европейський народ. Антоновича В. Б. — знає наука европейська, знає ёго — яко авторітет — і кожен осьвічений чоловік, тим паче кожен Русин, не може не радіти вкупі з нами, не може не спочувати нашим національним гордощам!!

Вітаємо Вас, Володимире Бонифатьевичу! за Вашу славну 30-лїтню працю, вітаємо усю Україну-Русь! і вважаємо себе щасливими, що можемо повітати, що маємо певне право пишатися Вашим іменем! вважаємо себе щасливими, що маємо у себе такого вчителя, такого проводиря на стежцї науки!

Володимир Бонифатьевич Антонович родився на київській землї року 1834. Скінчивши ґімназію в Одесї, він вступив до київського унїверсітету (в Одесї тоді ще не було унїверсітету), але проти волї мусив вступити до факультету медицинського, бо тодї — р. 1850 — істнував наказ царя Миколая, що б по всїх факультетах, опріч медицинського, не приймати студентами більш того, скілько призначено самим царем. Таким чином Володимир Бонифатьевич скінчивши медицинську науку і як тілько знесено обмеженнє — на історичному факультетї, він зараз вступив на сей факультет і скінчив ёго кандидатом. — Се було р. 1860. Значить, через оте чудне обмежуваннє мусив Вл. Антонович віддати пять років свого молодого віку, своєї сьвіжої сили і енерґії на працю невідповідну ёго вдачі і хисту!

Скінчивши унїверсітет, Володимир Бонифатьевич зараз почав працювати в І-й київській ґімназії яко кандидат на вчителя латинської мови, а небавом (р. 1862) і яко вчитель історії в київській військовій ґімназії. Того-ж часу виступив він і на полї письменства с полємікою спершу проти „Варшавської Бібліотеки“ і вчинків п. Маріяна Ґоржковського („Основа“ р. 1861 кн. VII.) а далї с полємічною статтею проти п. Падалицї, („Основа“ р. 1862 кн. І.). Імя автора „Моя исповѣдь“, зміст і ідея тої сповіді — зразу залунали не тілько по Українї, але і по всїй Росії і по Галичинї. То було не тілько нове, живе, енерґічне і щиро правдиве слово, таке, до якого не звикли ми ще тодї, найпаче не звикла польска шляхта; але то була указка на ту єдино певну і спасенну стежку,

якою повинні простувати усї ті українські Русини, що дїдів, чи батьків їх умови історичного життя примусили денаціоналїзуватися.

Не тут і не тепер говорити про те, яких моральних, чисто пекельних мук довелося зазнати Володимиру Бонифатьевичу за ту „Исповѣдь“, найпаче підчас революції польскої р. 1863!

Але ж нїяка ворожа сила, нїякі заходи доносчиків, клеветників і обскурантів з обох таборів — нї тодї, нї потім, скілько не силкувалися, не спромоглися побороти незвичайно міцну духово-моральну натуру Володимира Бонифатьевича! Яким моральним велетнем він вийшов тодї, таким перейшов увесь час, таким є і нинї! А що б побачити нам той істинно великий образ щирості і горожанської відваги, приведемо тут кілько власних слів Володимира Бонифатьевича, промовлених їм в „Исповѣд'і“, яко відповідь на дорікання Поляків за те, що він зробився „переветнем“.

„Судилося менї — писав тодї Вп. Антонович (ibid. стор. 94) родитися шляхтичем на Українї: дитиною були у мене усї навички паничів і довго тримався я усіх станових і національних неприхильностей тих людей, поміж яких виховався. Коли-ж прийшов час моєї самосьвідомості, я розважно оцінив своє становище в краї; я зважив усї недостачи ёго, усї прямовання громади, серед котрої доля мене постановила, і побачив, що моральне становище її не має виходу, коли вона не відцурається своїх виметних думок, своїх піндючних замірів на край і народніcть! Я запевнився, що ті Поляки-шляхтичі, що живуть по Українї, перед судом власного сумлїння мають тілько два виходи: або покохати народ, серед котрого вони живуть, перенятися інтересами ёго, вернутися назад до тієї національности, якої колись відцуралися їх предки, та запопадливою працею і любовю по спроможності спокутувати те лихо, що заподїяли народові, котрий вигодував кілько поколїнь вельможних зайд, і котрому отсї зайди за ёго піт і кров віддячували огидливостю, наругами, непошанованьем ёго віри, звичаїв, моральності і особи. Коли-ж на таку річ бракуватиме у Поляків сили, перебратися на польску землю, заселену народом польским, на те, що б не додавати з себе в краю ще більш дармоїдів, тай спекатися сумних докорів самому собі за те, що і я зайда, плянтатор, годуюся с чужої праці, заступаю стежку до розвитку того народу, до хати котрого я залїз не кликаний, не проханий, та ще й належу до того табору, що пильнує зупинити розвиток народу — тубольців... Вже-ж я пристав до першого виходу; бо хоч я був попсований шляхоцьким вихованнем, звичаями і мрі-

ями, але менї лекше було відректися від них, нїж від того народу, серед котрого я зріс, котрий я знав, котрого тяжку недолю я бачив на кожному селї. Сей народ я полюбив більш, нїж власні шляхоцькі навички і мрії... Я став „перевертнем“.

С таким прапором виступив син ополячених колись Русинів! Не диво, що проти ёго озвірилася була та шляхта, котрій він указував єдино певну і спасенну стежку! Від сего символу віри Володимир Бонифатьевич не то, що не відрікся за довгий вік своєї працї, але нї разу, нї в чому не змилив ёму. Сей символ — став загальним символом по цїлій Україньско-руській землї в відносинах і бажаннях тубольців-Українцїв до всїх своїх зайд. За сїм символом пішло немало „перевертнїв“, до сего символу пристав неоден зайда. Сей символ буде до віку символом усїх Русинів, доти, доки усї зайди на україньско-руській землї не переймуться їм, і не зробляться щирими горожанами і слугами україньско-руського народу! І з отсїм символом до віку не буде роз'єднане ймення Володимира Бонифатьевича Антоновича, яко першого лицаря, що відважився сьміливо підняти прапор національної, людської правди, високо піднести ёго своїми науковими працями, славно і міцно тримати ёго до нинї і, дай Боже, що б він ще довгі-предовгі літа тримав ёго, і що б молодї поколїння йшли поступово за тим прапором і прийшли до тієї мети, до якої веде показана на тому прапорі стежка до згоди народностей на основі повної рівноправності.

Року 1863 В. Б. Антонович береться до працї в київській комісії давних актів і до р. 1881 працює там яко головний редактор; а р. 1870 бачимо ёго на унїверсітетській катедрі, спершу — яко доцента. Небавом (1878) унїверсітет київський надає ёму званнє доктора історії, робить ёго професором, а потім (1880) деканом факультету історичного.

І от за сей час Володимир Бонифатьевич вславив себе на цїлий сьвіт яко науковий письменник, історик і археольоґ. Таким чином треба нам зробити оцїнку працї Вп. Антоновича: яко професора, яко археольоґа і яко історика.

Що до першої — то тут річ коротка: задля оцїнювання її треба тілько згадати хоч невеличку частину учеників Володимира Бонифатьевича, що відомі яко професорі або письменники. Таким чином поміж професури київського унїверсітету бачимо учеників Вп. Антоновича — Д-ра Дашкевича і Голубовського; в Харькові — професора Д-ра історії Багалія; в Москві — проф. Линниченка; в Варшаві — проф. Любовича і Ромашкевича; є поміж численної

сили префесорів ґімназіяльних, що були учениками Володимира Бонифатьевича, досить згадати хоч тих, що відомі в історичному і інчому письменстві, як от Левицький Орест, Миколайчик, Науменко etc. etc. etc.

Що до наукових праць Антоновича по археольоґії і історії України, то хто-ж не відає їх з осьвічених людей, а найпаче з осьвічених Русинів! Заслуги ёго — яко вченого археольоґа і історика добре оцїнені вже самим вибором ёго ріжними науковими товариствами на свої — де дійсні, де поважані товариші! н. пр. російськими товариствами: Ґеографічним (в Петербурґї), Археольоґічним (в Москві і ві Львові), Церковно-Археольоґічним (у Київі), Історичним (в Одесї), Антропольоґічним (в Москві), Правничим (в Москві і в Київі) і інч. Нарештї треба додати, що Вододимир Бонифатьевич був одним з орґанізаторів і президентів Ґеоґрафічного товариства у Київі (скасованого урядом р. 1876) і Історичного „Нестора“ у Київі.

Не тілько в Росії не відбувся нї оден з восьми археольоґічних з'їздів, де б не виступив з рефератами Вп. Антонович, але доводилося ёму бути депутатом на таких з'їздах і по за Росією; н. пр. на з'їзді в Лисабонї р. 1880 він репрезентував і київський унїверсітет і московське Археольоґічне товариство.

Одначе не вважаючи на такі компетентні оцїнювання вчених заслуг Володимира Бонифатьевича, ми відважуємося й собі вимовити наш погляд — звістно загальний і короткий на ёго наукові працї.

На нашу думку буде не фразою ювилейною, а щирою правдою, коли ми скажемо, що Вп. Антоновича треба вважати батьком археольоґії і документальної історії України-Русі. До Антоновича археольоґії не було, були лишень випадкові знаходки. Історія України-Русі складувалася звичайно на лїтописях тілько і в більшості переказувала лишень інчими словами лїтописні оповідання і лїтописні помилки. Відкинути помилки, полагодити річ, завести самі лишень правдиві факти — не можна було без певних документів історичних. Треба сказати, що ще Максимович був сьвідомий, що самих лїтописних жерел занадто мало задля України-Русі; але у Максимовича не було спроміжности залагодити отсю прогаловину. Спроміжність, або певнїйше мовити, жерело, задля такої спроміжности з'явилося тодї тілько, коли задля науки відчинилися двері центральної архиви у Київі, з її дорогоцїнним історичним скарбом, захованим в 6000 актових книжок і більш за пів мілїона окремих документів. Першим робітником в архиві був професор унїверсітету

Іванішов — яко головний редактор орґанїзованої с початком рр. 50-х Археольоґічної комісії. Але-ж Іванішов не був специялїстою-істориком, він був правник. До того-ж ёго спокусило „обрусевіє“ Поляків і він проміняв дїяльність і працю наукову, на дїяльність адмінїстративну в царстві Польскому. Одначе ёго вчені працї, як „Князь Курбський“, про унїю, та про суди копні, списані на основі архивних документів, ясно показали, яких великих добутків можна досягти працею в архиві; тільки-ж задля тих добутків треба робітника талановитого і щиро прихильного до тієї роботи. Отаким як раз робітником доля і постановила Володимира Бонифатьевича Антоновича. Певна річ, що лишень будущина видасть свій певний суд і оцїнку великої працї Антоновича біля історичних скарбів, занесених архивним порохом. Що б зрозуміти кольосальність працї нашого ювилята, треба знати, що на тому безкраёму архивному морі, де Вп. Антонович добував історичні документи, останнї можна добувати тільки с такою-ж працею важкою, з якою добувають перли з моря. Незвичайно великою силою любові до працї, до науки і правди треба орудувати на те, що б за такий довгий час не втомитися коло дрібного збірання і розгляду документів. А скілько до того треба знаній, розуму і спритності на те, що б роздобувши с під пороху дрібні, розрізнені документи, вміло покористуватися з них, перепустити через сито критики і на підставі їх змалювати певні, виразні і ясні малюнки минувшини?! Отже усім отаким хистом, любовю, працею, талантом і т. і. природа щедро надїлила Володимира Бонифатьевича. Тим то він сам єдинний спромігся зробити стілько, скілько, ледві чи зробило-б кілько робітників менш за ёго талановитих і менш нїж він закоханих в своїй роботї. Від часу надрукования І. тому актів з моноґрафією Вп. Антоновича про козаків (1863) досї видано с 15 томів актів і збірників історичних актів і надруковано, не вважаючи вже на невеличкі замітки і рецензії, більш 50 моноґрафій нашого ювилята і всї вони належать до археольоґії або історії України. Видатнійші між ними: Історія Литви*), Гайдамаччина і і. Трудно вказати таку сторону життя історичного України-Русі, котру б минув в своїх роботах В—р Б—ч! Не звертав він тільки уваги на історію зверхню, на історію державну, на війни, союзи, на блискучі побіди, що своїм „блиском“ (властиво кровю) так ваблять до себе істориків звичайних; за те-ж він з видатним коханнєм і працею зупинився біля

*) Надрукована в перекладї на нашу мову в VI. т. Руської Істор. Біблїот. Ол. Барвінського.

історії внутрішнеї, народно-громадської: родовід козацтва і ёго остання доля, умови і обставини життя, що викликали гайдамаччину; історія міст, крестян, доля народної церкви, кольонїзація, забубони людности, промисли і т. інч. — от ті мети, що вабили до себе увагу нашого ювилята! На сїй ниві не було у ёго попепередників, се була віковічна цїлина і він першим почав її орати, і виорав на славу! Того не досить! на сїй ниві він показав нові стежки і певні пляни задля своїх наступників...

В писаннях Волод. Бонифатьевича не знайдемо тієї художественности, яку бачимо в писаннях на віки незабутнёго і славетного Миколи Івановича Костомарова, але коли брати глибиню спостереження і аналїзу фактів історичних, льоґічність і виразність пляну, певність характеристик, то помітимо, що твори Вл. Антоновича ледві чи можна становити хоч трохи низше першорядних істориків західно-европейських.

Історію України пізнали люде не тілько с творів писаних, але і з уст Володимира Бонифатьевича' він перший і досї єдиний професор в Київі, та здається, і на цїлій Українї-Русі, що почав читати с катедри історію України, він познаємив вперше своїх учеників з історією Галичини від часів найдавнїйших до часу нашого відродження національного.

Такі заслуги Володимира Бонифатьевича! Але се не всї заслуги ёго. С поміж багатёх інчих, вкажемо ще тілько на одну, властиву усїм високоталановитим людям: він нїколи не гонився за популярностю, вона сама йшла до ёго. Він тямив, що популярність — придбана дешевим коштом червоної фрази — дим, мана; тим то він не ганявся за фразою, за модними тенденціями, що надають дешевої слави, але затемнюють наукову і историчну правду, а часом і вельми шкодять, найпаче молодїжі. Фраза, думки, якими б вони не здавалися поступовими, але коли вони не відповідали історичній правдї — вони не знаходили собі захисту нї в творах, нї в лекціях Володимира Бонифатьевича: задля придбання популярности, задля задовольнення самолюбства — він не поступався нїже єдиним зерном правди історичної, до історії він не примішував публїцистики. Тим то суща популярність ёго зросла високо, росповсюдилась широко і стоїть міцно!...

„Я сподївався, що працею і любовю — писав Володимир Бонифатьевич в своїй „Исповѣд'ї", заслужу коли-небудь, що Українцї признають мене сином свого народу, бо я готов усе подїлити з ними.

До такого часу, до такого признання давно вже дожив Воло-

димир Бонифатьевич! Україна-Русь давно признала ёго своїм найліпшим, щирим і певним сином. Дожив Володимир Бонифатьевич і до того, що справдилося потроху друге ёго сподіваннє, те, що віщував він в „Исповѣд'і", кажучи: „С часом і серед польскої шляхецької громади, що сидить по Україні, — ранійш, чи пізнійш стане моральною потребою повертання до народу і сьвідомість неминучої потреби працювати на користь народа, і що така сьвідомість перейме не окремих лишень осіб, а в загалї усїх, хто спроможен буде вирозуміти своє становище і свої обовязки, і дасть перевагу не мріям, а справжнёму д ї л у, викликаному власним сумлїннєм".

Фактів такої сьвідомости серед Поляків вже немало! Дай Боже, що б їх більшало і більшало! що б українсько-руські Поляки що дня більш перeймалися такою сьвідомостю і ставали не панами-гнобителями волї і прав нашого народу, а щирими ёго братами і помічниками улаштувати на українсько-руській землї з а г а л ь н и й добробит і свободу, однаково потрібні і Русинам і Полякам.

„Я пишаюся тим, що я „перевертень", — говорив Володимир Бонифатьевич. Україна-Русь — скажемо ми — ще більш пишаеться, маючи щирим сином т а к о г о „перевертня!" Бажаємо, і певні, що наше бажаннє подїляють усї Русини, що б Українсько-Руська земля більш плодила таких славних п е р е в е р т н ї в, котрі с темноти, з гнобительства народу, з неправди повертаються до свободи, до правди, до працї на користь народу, стають апостолами правди і науки і ведуть людей туди, де сяє сьвіт тихий, невечернїй сьвіт правди і волї.

Кінчимо, ще раз вітаючи Володимира Бонифатьевича, бажаючи ёму довгого віку і доброго здоровля на користь і славу України-Русі і науки. Ми певні, що того бажає ёму і заплакана наша Мати.

Лиха доля історична, або те „право" — що називають „правом сили", подїляючи велику сїмью Русинів, відпаювала два значних шматки і кинула їх, немов на поталу в руки міцнїйшого сусїди — оден шматок українсько-руської землї з людностю більш 235 тисячів — пішов до рук Румунів, другий, з людностю трохи чи не впіів мілїона, пішов до рук Угрів. І на Буковинї, і на Закарпатській Русі, як на лихо і скрізь по Українї-Русі, руський народ, опинившись в чужому хомутї, довгий час не мав сьвітської

інтелїґенції національної; а коли де й траплялися с такої люде поодинокі, як от за Карпатами Адольф Добрянський, так вони, убравшись в овечу шкіру, робилися вовками, потайними лихими ворогами свого народу. Оборонителями і проводирями зубоженого і затемненого народу руського на довгий час лишилося руське духовенство, але-ж і між духовенством не всї сприяли народно-національному розвитку! і між духовенством чимало було (на лихо й досї не перевелося!) таких, що пішли на послугу до ворогів і помагали їм денаціоналїзувати, а тим самим і деморалїзувати руський народ: хто помагав румунїзації, хто мадяризації, а хто тому огидному „объединенію", що попросту зветься омоскаленнєм.

Національно-народний рух по Европі взагалї не міг, хоч і слабо, не обізватися і між Русинами; тим часом, потроху, стала заводитися і сьвітська н а р о д н о - руська інтелїґенція. Вона, зрозумівши народнї інтереси, — спостерегла всю фальш, усе лихо від тієї „объединительної" стежки, якою пильнували вести Русинів за Карпатами — Добрянський с товаришами, а по Буковинї „Родимые Листки" — і, зібравши свої невеликі ще численно, — сьвіжі сили, заходяться працювати, щоб повести народ інчою — єдино-спасенною стежкою — стежкою національної осьвіти, розвитку культури і поліпшення економічно-соціяльного побиту. — Як по самій природї українсько-руського народу, так і відповідно сучасним загально-людським ідеям поступу — народно-національна партія не могла стати і стояти на жадному інчому принципі — опріч д е м о к р а т и ч н о г о, а в т о н о м н о - ф е д е р а т и в н о г о.

Промінь національної сьвідомости швидче пробився і лїпше осьвітив буковинських Русинів, нїж закарпатських. Буковинські Русини ще з р. 1884 почали виразно визначати свій рух, своє життє національне. Між інчим, вони заснували дві часописі — полїтичну і наукову „Буковину", першим редактором котрої був Федькович, і педаґоґічну — „Біблїотеку для молодїжі" — редактор Попович. Треба сказати правду, що поміж нашою полїтичною пресою „Буковина" заняла зразу і заняла справедливо — виднїйше місце. Не вдаючись в червоні фрази, „Буковина" йшла і йде шестий рік певною лїберальною стежкою, не збочуючи нї сюди нї туди, і раз прийшовши до сьвідомости, що та чи інча ідея, той чи інчий вчинок відповідають інтересам українсько-руської національности, сьміливо і міцно чинила відповідні тому ступнї, не вдаючись в мізерні компроміси. Вже саме лишень уживаннє фонетичної право-

писі — становить серед нашої полохливої і часом еґоїстичної думки заслугу „Буковини“.

Коли б за буковинською національно-народною партією — опріч сказаного, не було більш нїчого (а є за нею чимало дечого інчого доброго), то вже й тодї вона має право на заслугу і пошановання її боротьби. А успіх тієї боротьби з усякими асімїляторами — доводить вже само те, що в такій невеличкій провінції — могла прожити і живе шестий рік без перерви полїтична часопись!

Ми щирим серцем вітаємо честну енерґію і працю буковинсько-руської народної партії і можемо вказати в орґані її „Буковинї“ немало таких статей, під котрими підпишеться кожен честний Русин, котрі можна брати за голос не самої лише Буковини, а за голос цїлої України-Русі, як н. пр. в ч. 2 сего року „Причини нашої недолї“ (про котру ми вже в V. вип. „Правди“ згадували) і Відповідь Gazet'ї Polsk'ій.

Інакше стоїть справа народно-національного розвитку по Русі Закарпатській! Глухо і темно там! глибокий сон, глибший ніж по Українї обгортує закарпатських Русинів! І вже-ж нїкому більш — як Добрянським і товариству їх подякує цїла Україна-Русь і історія за приспаннє закарпатських Русинів.

Але-ж треба якось розбудити їх! треба пустити туди цївку живої сцїлющої і живущої води. Се найперший обовязок галицьких Русинів і насамперед товариства „Просьвіти“. „Просьвіта“ повинна просто вирядити свого заступника за Карпати, що б побудив там Русинів і орґанїзував простаннє книжок, виданих „Просьвітою“. — При добрій волї і енерґії жадної притичини не можна сподїватися, бо за Карпатами та-ж сама Австрія, ті-ж самі підданки того-ж самого цїсаря і конституції, що і в Галичинї і в Буковинї. Що можна чинити задля просьвіти і розвитку Русинів по сей бік Бескиду, те не може бути заборонено і по той бік. Таким чином „Просьвіта“ може і повинна орґанїзувати свої філії по той бік Карпат, поробивши, коли те треба, відповідні переміни в своєму статутї.

Певна річ, що розвиток і поступ усїх Русинів Австрії, відповідно дійсним їх інтересам не може рушити, і рушати з усією потрібною для того силою і с повним успіхом доти, доки усї руські землї в Австрії не будуть з'єднані до однієї автономічної руської провінції. Але доки се станеться, не треба сидїти, згорнувши руки; треба піклуватися, як спроможемося над розвитком побиту Русинів Закарпатської Русі.

Не можна не звернути уваги на ті сумні звістки, що подає лист с Петербурга про заходи уряду російського, знївечити конституцийну волю Фінляндії. Звістки ті можна вважати зовсїм певними; про такі заходи натякали торік і російські часописі; а як пригадуємо собі, так „Моск. Вѣд." років з вісїм тому назад, гукали виразно перед урядом, що б знївечив конституцію Фінляндії. Трудно вгадати, що відповість Фінляндія на ті заходи. Можна одначе сподїватися, що три мілїони завоёваної людности Фінляндії не так легко буде загнати в ярмо московської неволї, як легко було заборонити вживаннє рідної мови 18 мілїонам людности України, що з'єдналася з Московщиною по добрій волї, „яко рівний з рівним, вольний з вольним". За 235 лїт український народ зрабовано; систиматичними утисками доведено ёго до темної-претемної, аж глупої темноти; інтелїґенцію України, що приспано, а що здеморалїзовано так глибоко, що велика більшість її згубила навіть елементарне чуттє національної волї і сьвідомости — хто вона така? Нема в сьвітї другого краю, де б інтелїґенція ёго не тямила себе так, як се бачимо по Українї! Більшість українсько-руської інтелїґенції, с полудою на духовних очах, блукає по всїх усюдах, та шукає, що б хтось навчив її, росказав їй, хто вона? чи вона, по словам поети, Монголи, чи Славяне, чи Москалї, чи „Общерусы", чи „людини", „всечеловѣки!" Так виховала українсько-руську інтелїґенцію російська школа, так просьвітив її „учитель великий", так виплекала її „широка" російська натура. Така інтелїґенція і не могла і не може почувати усієї глибини, усієї ваги тієї неволї, тієї зневаги моральної, того нелюдського нехтовання — які виявлено в заборонї 18 мая 1876! Невольники в Америцї і крепаки в Росії — так були позвикали до пуги — що вже інчі й не кричать було, коли їх бють! Так і більшість української інтелїґенції мовчки, покірливо, яко „раб лїнивий", зносить національну наругу, де дошкулює її „культурний кнут", „общерусская тюрма".

Певна річ, що с Фінляндцями не доведеться справитися так легко. Фінляндія жала і живе конституцийним життєм, кохається в свободі полїтичній не рік, не два, а сотнї лїт; кожен Фінляндець — єсть дитина свого краю, єсть певний і щирий слуга своєї землї; він добре тямить, що він син свободи, що він з ніг до голови обріс сьвідомостю людської волї і національної самостійности. До р. 1809, се б то до прилучення до Росії — Фінляндія була частиною королївства Шведського, користувалася усїма вольностями ёго; корінне шведської цивілїзації глибоко розрослося

по всїй Фінляндії і вона прийшла до Росії с конституцийними інституціями і звичаями, заведеними і вихованими стародавними вольностями і останнїм статутом р. *1772*.

Цар Олександер I. і наступники єго — Микола і Олександер II. затвердили права Фінляндії. В манїфестї Олександра I. виданому в Борґо 15 марта *1809* року сказано: „Вважаємо потрібним знов затвердити і запевнити релїгію, корінні статути, права і привилеї, якими кожен стан людности і вся людність Фінляндії від малого до великого користувалася д о с ї по констутуціям; о б і ц я є м о с я берегти їх (право і привилеї) незрушимо і нестеменно в їх силї і дїяльности". Отсе-ж по тим с ь в я т и м і осьвяченим царськими о б і ц я н к а м и правам — Фінляндія має власний сойм, котрий тілько й може видавати нові закони; звісно, прирада сойму стає законом тілько тодї, як її затвердить великий князь фінляндський, се б то царь російський. Головна верховна інституція Фінляндії — адмінїстративна і судова — сенат, що сидить в столичному містї Гельсинґфорсї. Сенат складається з 14 сенаторів, котрих настановляє великий князь на три роки. Мінїстрів Фінляндія не має; усїх урядників настановляє сенат. — Репрезентантом власті великого князя єсть ґенерал-ґубернатор; він головний начальник адмінїстрації і поліції; він хоч і президує в сенатї, але в судовому виділї голосу не подає. Сенат має свого прокуратора, котрому закон надає право і значіннє мінїстра правосудія. Головна сила і вага власті прокуратора та, що він може віддавати під суд за надуживаття усїх урядників, не минаючи і ґубернаторів. В загалї устрій в Фінляндії майже такий, як і в Швеції*). Що до війська, так Фінляндія не знає некрутчини: військо її — міліція з е м с ь к а, неподїльно звязана с краєм, орґанїзована відповідно постанові шведського сойму року *1682*.

Релїгія, слово, школа по Фінляндії — вільні, і се високо піднесло в краю осьвіту, культуру і національну сьвідомість. Фінляндія має власну монету, власні державні рогатки (таможнї), і взагалї єсть самостійна держава, злучена з Росією тілько в особі свого великого князя — царя російського.

Тепер, як бачимо, заходить річ про знївеченнє сієї самостійности, про асіміляцію, попросту про те ненавистнє „всероссійское объединеніе", про те недружне „обрусеніе", що гнобить людський дух, волю і життє! З доброї волї Фінляндія на се не пристане. Не приманять Фінляндців жадні „общерусскія блага". Фінляндцї

---

*) див. „Правда" 1889, січень.

на стілько осьвічені і цивілїзовані, що не проміняють власної „маленької“ культури осьвіти і свободи на „широку і високу“ російську... Але-ж не треба забувати, що груба матеріяльна сила може усе перемогти і ледві чи захоче яка з держав европейських вступитися за вольності Фінляндії, коли б уряд російський захотїв силоміць закинути Фінляндію в ту „общерусскую“ тюрму, що зоветься „Сводомъ законовъ Россійской Имперіи“.

АФОНСЬКИЙ ПРОЙДИСЬВІТ.*)

Оповіданнє *Івана Нечуя.*

Другого дня Копронїдос прийшов на вечерню. Він став перед чудовним образом, підвів очі в гору до неба і все думав, на котрого б чорноризця тепер закинути мрежу: чи на Єремію, чи на Ісакія? С котрим буде лекша справа?... Хто з їх скупійший? І в Єремії ряса на спинї порудїла, і в Ісакія спина руда, неначе налатана рудою латкою. І в Єремії хустка до носа сьвітиться наскрізь як решето; і в Ісакія хустка до носа неначе прострeляна кулями: як сякає носа, то часом гострий ніс потрапляє в дірочки. В отця Ісакія намітка на клобуці така гарна, як стара запаска, котрою молодиці виносять попіл на сьмітник... Але і в отця Єремії тільки трошки краща. І в Єремії рясно латок на підрясникові, і в Ісакія такі самі взорці, рясненько роскидані по кафтанї... І в Ісакія чоботи на носах роззявили рота, неначе просять їсти; і в Єремії з носка часом висовується онуча, неначе чобіт висолопив язика.

Підвівши очі в гору, Копронїдос думкою лїчив латки на обох чорноризцях і налїчив їх на отцю Ісакію більше...

— Еге! Він скупійший... Треба ловити Єремію: єго лекше буде впіймати, постановив собі Копронїдос, і сьля вечерні зайшов на чай до Єремії.

— Господи, Ісусе Христе, Сине Божий, помилуй нас! — промовив під дверима Копронїдос тихим й трохи плаксивим голосом, неначе сьлїпець, що просить хлїба. Він постукав помаленьку в двері.

— Амінь! — обізвався зза самовара отець Єремія. — Несе

*) див. „Правда“ вип. V. 1890. стор. 96—106.

нечистий купця, та ще й на чай. А він пє в накладку, а не в прикуску: піде чотирі грудки цукру, а може й більш... бо часом пє по три шклянки чаю, — подумав Єремія. — Одначе встав він, попросив купця до кімнати і привітався з ним.

Сїли за стіл, випили по одній шклянцї чаю. Копровїдос подякував і не схотїв пити другої шклянки. Єремія осклабився і повеселїйшав. Копронїдос витяг с кишенї пляшку спірту і поставив на столї. Єремія став зовсїм веселий і ласкавий. Він нахилив голову близенько до пляшки і вирячив низькоокі очі на квіток. Дві пасмі тоненьких кісок звісились вниз і гойдались, злїпляні до купи, неначе їх кіт позасмоктував.

— А я до вас маю маленьке, маленьке дїльце... — сказав Копровїдос.

— Яке дїльце? — спитав Єремія і одкинув голову назад, і вирівнявся на стільцї.

— У вас, чорноризців, гроші валяються в скринях без усякої користі, вибачайте, як черепки на сьмітнику. Чом ви не оддаєте їх на проценти. Чом би вам не позичити хоч би й менї? Я вам заплачу великий процент....

— У мене нема грошей! Хто вам сказав, що в мене є гроші? — перебив ёго Єремія і впився сердитими, маленькими, чорними очками в лице Копровїдоса.

Копронїдос погладив бороду, й хитро, хитро й смиренно, наче заглядав в очки Єремії.

— Мінї нїхто не казав, що в вас є гроші. Але я перебува́в по манастирях...

— В мене нема грошей! — писнув тоненьким голоском Єремія.

— Я дав би великий процент, я купець, звісний в Київі, маю маґазин... дам вам вексель, запишу вам в заставу свій маґазин. От і отець Паладій позичив менї гроші за пятьдесять процентів. Я дам вам шістьдесять.

Єремія слухав вважливо, насторочивши вуха.

— От ви маєте, нехай буде, тисячу; через рік ви вже матимете тисячу шістьсот.

— А через два — дві тисячі двісті? — спитав Єремія, неначе писнув.

— А через три — дві тисячі вісїмсот!! — підняв і собі голос Копронїдос.

Єремія похилив голову і погладив тонку та рїденьку борідку і задумався.

-- То як-же буде, отче Єремів? — спитав Копронїдос.

— Паладій позичив ёму гроші... а він знає мир, хазяїнував.. чоловік з розумом, вчений... Але, але шкода випускати з рук гроші... Як таки так! Гроші лежать у мене в схованцї, а то візьми, та і оддай їх комусь...

— Нї, ьїяк не буде! В мене нема грошей! — знов писнув Єремія. Спитати б Паладія... але се все одно, що признатись, що в мене є гроші. А Паладій скаже ще комусь, а хтось довідається та видре вікно, задушить мене і вкраде мої гроші.. — думав отець Єремія.

— Коли хочете, я вам заплачу за перший місяць проценти зараз.. та ще й червінцями, — сказав Копровїдос.

Він витяг с кишенї портмоне і висипав на стіл с шість червінцїв. Червінці засяли на скатертї. Єремія поглядав на їх, як кіт на сало.

— Чи дати, чи нї? Але як-же ёго таки витягти с кишенї гроші і оддати чужому чоловікові... А червінцї горять, як жар. Ой, спокуса! Ой, сатана манить мене! — думав Єремія і мовчав.

— То як буде? — знов спитав Копронїдос.

— Ніяк не буде! В мене нема грошей, — сказав Єремія якимсь глухим та жалібним голосом, що вилетїв з ёго грудей, неначе з закритої домовини.

Як нема, то прощайте! Одначе подумайте до завтріого, — сказав Копронїдос, роспрощався й вийшов с келії.

Отець Єремія причинив двері. В келії стало тихо, наче в могилї. Од лямпи розливався сьвіт і ясно осьвічував куточок келїї, білу стареньку скатертину на столї, мигав по золочених рямах образів. Єремія стояв мовчки серед келії і дивився на образи.

— Се не купець, а сатана! — думав Єремія: се сатана наслав на мене грішного якогось діявола, а не купця... а купець спокушає мене. Може він хоче вкрасти в мене гроші, та вивідує, де вони сховані... Може вже й украв...

Отець Єремія тихісенько закрався до таборета, взяв ёго в руки, приставив до груби, вилїз на табурет і без найменчого шелесту одчинив дверцї в каглї. Піднявши верхню покришку в каглї він почав виймати з відтіль свій скарб, загорнений в стару хусточку. Здавалось, нї би то порався не чернець, а якась тінь, так крадькома й тихо він зробив усе діло, неначе сам у себе крав гроші.

Єремія злїз с табурета, розвязав хусточку, вийняв з відтіль

сувої асигнацій, і почав їх роскладати по столї. Одібравши в одну купу старі обстрепані в руках селян бумажки, він поклав їх на столї; в другу купку він поскладав новісенькі лиснячі бумажки. Тодї він розгорнув білий вузлик і витяг з відтіль з десяток червінцїв та старих срібних карбованцїв і розсипав їх по білій скатертинї. Червінцї та карбованцї заблищали проти ясного сьвітла. Єремія полїчив гроші.

— Є усї, хвалити ласку небесного! усї до одного рубля! Отсе тисяча обстрепаними, старими бумажками... Та й позогижували-ж їх баби! Неначе в ротї пожували! А отсе сотенька новісїнькими! Усї цїлї! Хвалити ласку Отця небесного.

Отець Єремія одійшов од стола і мовчки милувався своїм скарбом, а найбільше блеском червінцїв... За дверима зашелестїв келейник. Єремія здригнувся, почав голосно читати молитви.

— Слава Тобі, Боже наш! слава Тобі! царю небесний, утішителю... — молився Єремія і накинув хусточку на свій скарб... Єремія важко здихнув, неначе живцем лїз до Бога, і усе молився; він знав, що келейник не ввійде тодї до ёго, як він стоїть на молитві.

Шелест за дверми стих. Єремія завязав в хусточку нові асигнації та червінцї і знов поклав їх в каглу між двома покришками. Тисячу рублів старими асигнаціями він сховав в скриню, на саме дно.

— Нащо се я переклав тисячу в скриню? Чом не сховав усїх в каглу? Се нечистий водив моїми руками, володав моєю думкою... Я, здається, не того хотїв... Я хотів, здається, усї гроші сховати в каглї... Ага! здається, думав... може позичу тисячу за проценти... та щоб недалеко завтра шукати. — Нї, я так не думав! Нї! не позичу з роду, з віку! я ёго не хочу... роїлися думки в голові Єремїї, а він усе стояв серед келїї, неначе став з якогось дива соляним стовпом.

Вже й північ минула, а Єремія стояв на одному місцї й думав. Вдарив дзвін на дзвіницї дванайцять. Гук дзвона неначе розбудив ёго, як од сна. Він роздягся, лїг на убогу, тверду постїль, а сон утїк од ёго очей. Купець стояв перед ним, як живий, і ласкавими очима манив ёго і дражнив: дай гроші! наростуть в двоє, в троє, в четверо...

— Не дам, не позичу! — думав Єремія.

— Дай! позич! будеш багатий! Гроші виростуть як дерево лїтом! — знов говорила до ёго тінь купця.

— Спокушає нечистий! Се він отут стоїть в моїй келії і дражнить мене... Ой, Господи, Спасителю мій! оджени од мене лукавого і всїх янголів ёго! — молився Єремія і хрестився; він перекидався на усі боки, знов молився. А молитва не проганяла спокусливої думки... Перед сьвітом Єремія задрімав. . Ёму привиділась якась мара, ніби серед келії стоїть сатана з рогами, с хвостом, чорний, як Копронїдос, с такими-ж здоровими очима, як у Копровідоса. Сатана вишкірив зуби... з рота запашів жар, висолопився червоний довгий язик; зуби здорові ще й гострі, а в зубах лищать червінцї... і сиплять з рота, і падають без шелесту на поміст. А золота купа с червінців усе росте, прибільшається, піднимається аж до стелї...

Вдарив дзвін до утренї. — Єремія кинувся, підвівся... В хатї блищав тихий раннїй сьвіт.

— Спаси мене, Сине Божий! завівся нечистий в моїй келії. А все через того купця. Доки ёго не було, я жив собі тихо, в мирі, молився Богу, не знав нїякої спокуси. А тепер... Ох, як неспокійно стало, важко на душі! Спокою мій, де ти дївся? Молитво моя, де ти подїлась! Мабуть янгол мій оступився од мене...

Єремія вмився, вбрався, вийшов на алєю. Сьвіже, здорове повітря обвіяло ёго гаряче лице. Він став бадёристий, кремезнїйший. Думки пішли спокійнїйше-помірнїйше. Увійшов він в церкву, став на своєму місцї у Формі і зараз кинув оком на чудовний образ. Купця перед образом не було. Вже й утреня йшла до кінця, а купець не прийшов. Єремія почув, що цїлу утреню тільки й думав про купця; молитва не йшла ёму на серце, бо серце неначе зачинилось і замерло для молитви.

— Шкода, що не прийшов.. Жаль — думав Єремія — може вже більше й не прийде! Шкода! Погано я зробив, що не позичив ёму грошей. Був би розбогатїв. Полились би тисячі за тисячами. Само щастє лїзло в руки. А тепер...

Єремія не счувся, як скінчилася утреня.

Вдарили в дзвін на службу Божу. Копронїдос знов не прийшов до церкви. Єремія поглядав на порожне купцеве місце, скривився й трохи не заплакав. Того, що правилось в церкві, він не чув й слова.

— Сили небесні! архангели й ангели! що се дїється в моєму серцї? Але чом не прийшов до церкви купець? — думав Єремія і трохи вже не плакав... за купцем. На вечернї Єремія углядїв в церкві Копронїдоса і зрадїв. І справдї післа вечернї Копронї-

дос зайшов в келію до Єремії. Під пахвою він держав щось чимале, загорнене в хустку.

Посїдали. Келейник подав чай і вийшов.

— Що-ж, отче Єреміє! як буде з грішми? Чи позичите, чи нї? — спитав Копронїдос і втирав очі в ченця.

— Хто його зна! І сам не знаю, що робити... — говорив протягом Єремія, і схилив голову та все дивився на стіл.

— Будуть гроші в моїй кишенї.. Вже в ченця інчий тон... Треба лаштувати гармату і пускати останню бомбу. Чернець оддасться в мої руки.

— А я от приніс, — почав Копронїдос і, розвязавши хустку, розгорнув шматок вовняної матерії; в серединї, в матерії, лежали завинуті дві пляшки рому.

— Що се? жертва на Божий дім? — спитався Єремія.

— Нї, ром не для Божого дому, а так... на манастирь, для благочестивих і поважних чорноризцїв — сказав Копронїдос і поставив на стіл пляшки з ромом.

— А се, як позичите менї гроші, то дарую вам дарунок на рясу, — сказав Копронїдос і подав Єремії матерію.

Єремія схопився, як опечений, вхопив в руки матерію та й побіг швиденько до вікна.

— Добряча матерія! десять років ряса виносить! — сказав с патосом Єремія.

— Пятьнайцять видержить! Цупка та міцна, як дротяна! не бгається, на силу гнеться! Чистий шовк! Носїть, та за мене Бога молїть, -- сказав Копронїдос.

— А се ром? Та ще й дорогий! Цц... цмокнув Єремія і підняв пляшку проти вікна.

— Патока й полинь! все в купі, і солоднеча і гіркість! — сказав Копронїдос — і що-ж? давайте гроші! Я й векселї приніс, а сей дар прийміть, і проценти за перший місяць ось нате, та ще й червінцями!

Копронїдос витяг червінцї і брязнув ними по столї. Червінцї делїкатно дзенькнули, неначе арфа заграла.

— Як небесна мушка дзвенить! — подумав Єремія і почув, що його серце помякшало й подобрійшало. Він кинувся до скринї, витяг тисячу рублїв, двічи перелїчив гроші і попереду перечитавши вексель, однїєю рукою подав гроші, а другою рукою всунув вексель в одчиняну скриню і в одну міть замкнув її.

Забравши гроші, Копронїдос вискочив с келії, забувши навіть попрощатись і поцїлувати Єремію в руку.

Він не йшов, а ніби на крилах летїв по алєї, як злодій, що вкрав та тїкає с краденим добром, що б швидче єго сховати.

Після того, Копронїдос підступив до отця Ісакія. Три днї ходив він до ченця, ѣупцяв коло єго, дратував червінцями, приніс в дар матерії на рясу, три пляшки рому... Ісакій був твердий, як кремінь: не взяв нї матерії, нї рому і грошей не дав...

— Ну, з сего кременя, мабуть, не викрешу огню. Дурнїсїнько втрачався на дар. Але... треба братись на хитрощі...

Копронїдос довідався, що отець Ісакій в мирі був шевцем.

— Швець любить і поважає чоботи більше від усего на сьвітї. Вплету я в свою мрежу чоботи... Чи не впіймаю на сей гак сего коропа, — подумав Копронїдос...

Він приніс ще раз Ісакію матерії на рясу, три пляшки рому і виросткові чоботи на високих закаблуках та ще й на скрипах; халяви широкі, як корито, ще й вишиті та помережані с краю на цїлу долоню. Отець Ісакій вхопив чоботи і, як почув дух юхти та сирицї, то й не встояв; так і розімлїв і таки дався в руки пройдисьвітові... Він вийняв з скринї тисячу рублїв і оддав Копронїдосові...

Ловися, рибка, маленька й велика! Тепер час спробувати отця Тарасія... Але... се.. москаль добрий! треба інчої принади на сю зубату щуку, а то ще проторгне мою мрежу і випустить дрібнїйшу рибку і... ще й... накоїть мінї багато лиха, — думав Копронїдос, вертаючись до дому, неначе на крилах вітра. Він не йшов, єго ніби самі ноги несли...

— Пройшов і Туреччину, і Грузію, і Грецію, і Балкан, і Дунай, а таких дурнїв ще не бачив: таки так самі в руки й даються! Добрі, та ймуть віри!... Се край для мене — як рай! Ловись, рибко, маленька й велика! Буде на харч на старості лїт... Але Тарасій...

І Копронїдос задумався, схиливши голову на бік по жидівський, і погладжуючи густу, чорну бороду.

Другого дня Копродїнос встрів в манастирі отця Тарасія.

— Чом пак ви до мене не заходите, отче Тарасій? Моя Мелетія все питає про вас: скучила за вами — сказав Копронїдос.

— Стара вже ваша Мелетія, — сказав Тарасій і не засьміявся, а якось заґерґотав, як індик.

— Після завтра ввечері приїде до мене з Одеси в гостї моя далека родичка... моя зовиця.. От так краля! Приходьте, побачите! сказав Копронїдос і хитро кліпнув одним оком.

*

Отець Тарасій знов заґерґотав по індичий.

— Добре! прийду! — сказав отець Тарасій і попрощався с Копронїдосом.

За день отець Тарасій зайшов до Копронїдоса. Переступивши через поріг кімнати, отець Тарасій кинув очима в куток і стовпом став. Він задер голову так, що намітка клобука аж одвисла од плечей, і витріщив здорові очі.

В кутку, коло столика сидїла молода дївчина, здорова, огрядна, з східним типом лиця, з довгим носом, та з здоровими чорними очима, лице біле, неначе обмазане крейдою, чорні, товсті брови чорнїли, як ужі, повні губи червонїли, неначе помалёвані червоною фарбою. На дївчині червонїла, аж горіла як жар, суконна куртка, обшита синїми та золотими шнурками. На важких косах червонїла феска з синёю китицею. На шиї висїли три разки доброго намиста, а над чолом, кругом фески блищав рядок позолочених, круглих бляшок, неначе червінців. С під білої, куцої суккнї висовувались ніжки в червоних черевичках. Дївчина аж сяла на усей куток, неначе в хату влетїла жар-птиця. Убраннє її було схоже на ті квітчасті убори на Сході, в яких виходять на сцену актриси й танцюристки.

— От і моя зовиця приїхала до мене в гості! — сказав Копронїдос.

Зовиця встала, але не приступила до отця Тарасія і не попросила благословення. Отця Тарасія так заслїпила та райська птиця, що він на се не звернув уваги.

— Правда, гарно вбіраються в нас, в Греції? — сказав Копронїдос.

— Гарно! дивно! благолїпно! — говорив отець Тарасій швидко й голосно, неначе гупав довбнею.

— А правда, наша фустенела краща, нїж ваша плахта! — сказав Копронїдос.

— І фустанела гарна, і плахта не погана... Аби гарна дївчина! — сказав отець Тарасій, одрубчасто, неначе цїлі галушки ковтав, і зареготався на усю кімнату.

— А наша феска! О придивіться, отче Тарасій! правда, краща, як стрічки та квітки на ваших дївчатах? — сказав Копронїдос.

— Усе гарно! Усе на славу Божу! Усе лїпота, і феска, й стрічки. Аби дївчина гарна! — обізвався Тарасій.

— Як-же ваше сьвяте йменя? — спитав отець Тарасій в дївчини.

— Ґлікерія! — перебив Копронідос похопом.

— Еге, Ґлї...керія... — промовила дївчина, неначе засоромившись, і кокетно нагнула голову й спустила вниз очі.

Вона засьміялась. С під товстих губів блиснули білі, широкі зуби. Трохи ростягнутий до вух, широкий рот з довгими та широкими губами, став хижий якось по вовчому і неначе промовляв: ой, хочу ласо їсти, й ласо пити! маю такий апетит, що готовий пожерти хоч би й київських ченцїв!

— Чи вмієте по нашому говорити, чи тільки говорите по своєму? — спитав Тарасій.

— Я вже давно живу в Одесї і вмію по вашому говорити, — обізвалась Ґлїкерія — трудно було вивчитись, але я таки вивчилась.

— От і добре! Я думав, що ми будемо говорити на мигах, як я колись говорив з Молдаванами на Басарабії.

І Тарасій показав ті миги: крутнув головою, тикнув руками так химерно, що Ґлїкерія зареготалась.

Копронїдос подав чай; до чаю виніс пляшку рому. Він налив рому в шклянку Тарасію, а потім таки доволї бурхнув рому і в шклянку Ґлікерії.

Ґлїкерія пила міцний пунш, а нї кришечки не скривившись. Отець Тарасій здивувався.

— О! то у вас, в Греції, як я бачу, і панни пють пунші з ромом! — обізвався отець Тарасій.

— А чом-же! — сказала Ґлікерія.

— Пють! В нас, що до сего, то трохи вольнїйше, нїж у вас. Наші Грекинї пють і ракію, — сказав Копронідос.

— Що-ж то за ракія? — Вино таке, чи що? — спитав Тарасій.

— Не вино, а просто горілка — обізвався Копронїдос.

— Ото скажіть! що край, то й інчі звичаї, — сказав отець Тарасій і зареготався.

Ґлікерія реготалась і собі, аж за боки бралась.

Після чаю Копронїдос подав закуску й горілку. Почастувавши Тарасія, — він налив чарку ракії і для Ґлїкерії. Ґлїкерія випила чарку і не скривилась.

— Дивні дїла твої, Господи! — сказав отець Тарасій — в вас все не по нашому.

— А що, отче Тарасій! А правда, гарна моя зовиця. Дивіться! очі, як в ангорської кози... — сказав Копронїдос.

— О, нехай Бог боронить! Де-ж такі, як у кози... Се не по нашому, зовсїм не по нашому — сказав Тарасій...

Східні метафори очивидячки ёму не сподобались. Не сподобались вони й Ґлїкериї, бо й вона надула губи і насупилась. Копронїдос примітив се, і кинувся на метаформи біблїйні.

— А брови, як веселки, правда? Як малёвані! — знов обізвався Копронїдос і заглянув Тарасію в самісенькі очі, аж нахилився до ёго.

— Що правда, то правда! — сказав Тарасій.

— А перси! яко гора Кармел! Правда! А голова! яко кедр ливанський! — говорив Копронїдос і все присовувався до Тарасія.

— Так, так.. що кедр! Нїгде правди дїти! — сказав Тарасій і здихнув важко.

— А шия! яко стовп сілоамський! От придивіться бо! — дражнив Копронїдос Тарасія і тими словами важко поклав свою чорну, мохнату руку на плече Ґлїкериї.

Отець Тарасій зареготався так, що, мабуть, було чути на усе подвірє.

Пісьля закуски Копронїдос встав.

— Маю дільце... Треба занести оті пляшки з горілкою до отця Ісакія. Прощайте! Моя зовиця тимчасом забавить вас тут і без мене, — сказав Копронїдос і вийшов с кімнати, вхопивши в руку завязані в хустку пляшки....

Другого дня Копронїдос зайшов в келію до отця Тарасія. Тарасій витяг з скринї пятьсот карбованцїв і оддав на вексель Копронїдосові.

— Ловися, рибко, маленька й велика! — думав Копронїдос, вертаючись до дому. Не пропали дурно поросята, індики, ром та вина!

V.

Копронїдос виловив осятрів і зімою кинувся ловити дрібну рибу. Він вже не запрошував до себе на трапезу ієромонахів: отця Паладія, Ісакія, Єремію, та Тарасія, а затягав до себе на чарку горілки ієродіяконів, та простих ченцїв. Не дорогими винами, не пуншами він частував їх, а простою горілкою. В кімнатї Копронїдоса завівся нїби шинок; тхнуло горілкою, та оседедцями. Одначе ловитва Копронїдосова була не велика: він видурив у двох діяконів не більше, як по сотнї карбованцїв.

— Не варта ся рибка й на юшку. Шкода й заходу! Не риба ловиться, а якісь жаби та пуголовки. Час пливе, а заробітку нема. Час би вже йти під другий манастирь, — думав Копронїдос, сидячи за чаєм з своєю Мелетією.

Наловивши в кишенї доволї чернечих грошей, — Копронїдос втратив охоту ходити до церкви і подавати жертви на манастирь. Вже він не просив до себе єромонахів на трапезу і навіть не запрошував їх на чай. А коли котрий і заходив до ёго непроханий, то Копронїдос давав трапезу дуже вбогу: самий чай с простою паляницею. Ченцї письля чаю поглядали скоса на двері, звідкіль колись, неначе з неба, летїли на стіл печені індики та гуси... Але двері не одчинялись. Мелетія не виходила до гостей, а Копровідосова зовиця Ґлїкерія виїхала в Афини лїчитись, як казав Копронїдос.

Як дізнався отець Тарасій, що зовиця дременула на теплі води, то аж скочив з стільця і підняв кулаки трохи не під стелю. Копронїдос одскочив аж у куток і поваляв до долу і пальмові гільки і камінцї з Іордана.

— Що се за знак! Копронїдос вже не ходить до церкви, — говорив отець Паладій до єромонахів.

— Вже й жертв на манастирь не дає, — обізвався Ісакій.

— Та про жертви на манастирь байдуже. А коли носить жертви в келії, то й хвалити ласку Царя небесного! спасибі і за се! сказав Тарасій.

— І в ёго вже зубожіла віра, то й жертв на манастирь не дає: перестав до церкви ходити... А коли й прийде, то не молиться, вже й поклонів не кладе, а стоїть та позїхає. Біс вселився і в ёго! Такі вони усї — оті миряне! І купцїв вже переманює до себе біс, як і боляр, — обізвався отець Єремія.

Час минав. Ченцїв брала нетерплячка: вони ждали, не могли діждатись терміна, що б забрати проценти. Настав і термін. Отець Паладій вилїчив ёго трохи не з годинником в руках і пішов до Копронїдоса.

Копронїдос встрів ёго дуже непривітно...

— А що, Христофоре Хрисанфовичу! сёгодня термін: платїть проценти, — сказав отець Паладій.

— Який термін? які проценти? — спитав Копронїдос і витріщив свої здорові баньки, неначе б то з дива.

— Та проценти-ж за тисячку, що ви у мене позичили — сказав Паладій і кинув клобука.

— Я? я у вас не позичав не тільки тисяч, а навіть рублів, — сказав Копронїдос і викотив з дива свої чорні очі на верх.

— Як то так! а ось вексель — сказав сердито Паладій.

— Я не давав ніякого векселя... Може то хто інчий дав вам вексель. Я проживав в манастирях, і добре знаю, що ченцям не можна нї давати, нї брати нїяких векселів. Се-ж смертельний гріх для чорноризця.

— Але-ж у вас, в Росії є суди! не забувайте про се! — аж крикнув Паладій.

— Знаю добре! I те знаю, що в суді чорноризець не дійде права, бо не має права давати векселї, — сказав Копронїдос — та ще... знаєте.. та Хівря... молодиця-ж з Марянівки, що заходить до вас на богомоллє що місяця... Як дізнається ігумен, то... ви не будете нї ігуменом, нї архимандритою...

В отця Паладія тёхнуло серце і в души похололо: він зрозумів, що сей купець-пройдисьвіт і дурисьвіт. Чернець сидїв, як в туманї, і сам ледві розумів, де він сидить, с ким говорить. Ёму тільки здалося, що золота мітра, обсипана дорогими камінцями, знялась з ёго голови, і, як жайворонок, летїла все вище та вище. доки сховалась десь в хмарах.

— Візьміть від мене в дар отсю єрусалимську пальмову гільку: вона коштує більше, як тисячку, — сказав Копровїдос, і подав Паладієві гільку с хитрим осьміхом.

Паладій гільки не взяв, встав с канапи і ледві потрапив до дверей: в ёго заморочилась голова...

— Я думав, що маю дїло з благородним купцем, а не з наглим, непоправним шарлятаном, — сказав Паладій в дверях.

Копронїдос тільки поклонився низенько і не рушив з місця, що б провести гостя.

— Ви не Грек, а якийсь дезертир, каторжник, жид, гірше жида! — лаявся Паладій через поріг: я вас в тюрму, в Сібір!...

Копронїдос ще раз поклонився Паладієві до пояса.

За два тижнї прийшов до Копронїдоса отець Єремія раденький та веселенький. Десь взявся осьміх на ёго росквашених устах. Карі очки аж бігали, аж блищали.

— Час вийшов, Христофоре Хрисанфовичу! Проценти! червінчики! — сказав отець Єремія солоденьким тенорцем і неначе смакував ті червінчики...

— Які червінчики? Які проценти, отче Єреміє, — спитав Копронїдос, і підняв товсті брови на середину свого узького лоба....

— О! А ви й забулись, що сёгодня термін... ввечері, в десятій годині, в половині десятої години — почав Єремія.

— Про яку се десяту годину ви говорите? — сказав Копронїдос.

— О! А про яку-ж більше, як не про ту, що ви в мене позичили торік тисячу рублїв, — сказав Єремія.

— Вибачайте... я у вас ніколи не позичав нї копійки, не то що тисячі. То може хто інчий...

Єремія оступився на два ступнї і перехрестився.

— Сьвят, сьвят, сьвят Господь Бог Саваоф! Що ви говорите? А ось-же вам вексель? Се-ж ваша рука? — сказав Єремія.

— Гм.. Чудо, та й годї! Нїякого векселя я ніколи вам не давав, се на векселї не моєю рукою підписано... — сказав Копронїдос тоном безвинного дитяти.

— Як то не давали векселя? А торік у вечері, в десятій годинї, в мене в келії. Памятаєте, як ви менї принесли дарунок: матерії на рясу, дві пляшки рому, пять червінців..

— Сьвят, сьвят, сьвят! — сказав Копронїдос, і собі перехрестився. Я вам нїколи не приносив нї матерії на рясу, нї рому, нї червінцїв. Відома річ, хто носить людям дурнички червінцї...

— З нами сили небесні: ангели, архангели, престоли й архистратиги! Сатана! Сам сатана! — говорив і хрестився Єремія, і знов оступився далї на два ступнї.

— Може й сатана приносив вам ті подарунки... Може й сатана гроші у вас позичав, тільки не я, — сказав Копронїдос.

Єремія зблїд, як смерть і дивився переляканими очима на Копронїдоса. Він почув, що в голові у ёго зашуміло, загуло, а в очах потуманїло. А с того туману позирав на ёго страшний Копронїдос, схожий на ту мару з рогами, що він бачив торік в своїй келії...

— Сатана! Мара! Діявольска спокуса! Нечистий! Да воскреснеть Бог і расточаться врази ёго! — молився і хрестився Єремія й дивився на Копронїдоса дикими очима.

Копронїдос пробував на Афонї, бував і в інчих манастирях, і добре знав душу чорноризцїв...

— Ще з ума зійде... Якийсь навіжений... Сей с тих, що бачать чортів. Треба повернути діло інакше, — подумав Копронїдос. Він приступив до Єремії і взяв ёго за руку.

— Отче Єреміє! то я пожартував: сїдайте, та поговоримо до ладу! Я жартував.

— Жартував?! жартував?! Може... може — ледві промовив Єремія, задихаючись. Ёго губи стали білі, як крейда. В очах виявлявся переляк. Копронїдос вийняв портмоне і викинув два червінцї на стіл.

— От і червінцї! А бачите, я жартував!

Єремія глянув на червінцї і ёго думки прояснились.

Копронїдос почав балакати то про се, то про те, поки Єремія зовсїм заспокоївся. Грек балакав, а Єремія впився очима в червінцї і неначе витягав з їх поглядом живущу та цїлющу силу. Губи стали румянїйші, як у живого чоловіка; в очах засьвітилась дума. Туман с перед ёго очей розійшовся. Він підняв очі і пильно став дивитись на Копронїдоса.

— Чоловік... Копронїдос... не сатана. Се менї так здалося. Щось страшне ступанило мій розум, навело полуду на очі. Спаси нас, Сине Божий, і помилуй нас грішних! — почав нишком молитись Єремія. Чотки тихо зашелестїли в ёго руках.

Копронїдос думав, що Єремія помолиться, пошелестить чотками, тай піде до дому; думав, що вже добре налякав ёго чортатами, але він помилився. Помовчавши й помолившись, Єремія не забув таки про червінцї.

— Не годиться вам, мирським людям жартувати с чорноризцем. Гріх вам буде од Бога! Коли ви вже нажартувались доволї, то час нам і приступити до дїла: заплатїть проценти, та ще й червінцями, а мою тисячу вернїть менї зараз. Я не хочу більше позичати грошей людям, що так гріховно жартують. В сьвятому письмі сказано: що взяв, те оддай! — промовив отець Єремія в моральнім тонї.

— Отче Єреміє! на що вам, калугерам, ті гроші! Гроші призначені самим Богом нам, купцям, людям комерції, а не вам, ченцям. Вам подобає спасатись та й за нас грішних молитись, а не гроші збірати та держати їх під спудом — почав хитромовно говорити Копронїдос. Він знав, що Єремія чоловік з мягким серцем, плохий, полохливий, ще й до того містик.

— Воно неначе б то так! але й ченцям треба-ж хлїб їсти і про одежу дбати...

— Але-ж в сьвятому письмі сказано: шукайте поперед усёго царствія небесного; не дбайте про завтрішнїй день... — перебив Копронїдос.

— Гм! не дбайте, не дбайте... А гроші все таки менї вертайте! Ось вексель. Ви богобоязний муж, до церкви ходите, Богу молитесь.

— Се було колись, та минуло... А вашого векселя й суд не прийме, бо ченцям не можна брати й давати векселів. На се є закон. А вашу тисячу с процентами я краще пожертвую на манастирь, нехай піде за вашу душу, а вам грошей не оддам: вам манастирь не манастирь, а якась дармолежівка, а ченці не ченці, а лежні та дармоїди... А я чоловік мирський, трудящий; от мені, так треба грошей.

— Не оддасте грошей? Ви жертвуєте, чи правду кажете! — крикнув Єремія, і ёго неначе щось підкинуло в гору на стільці. Блїдота вкрила ёго сухий вид; блиск чорних очок знов згас.

— Не оддам. І справи нїгде не шукайте, бо й не знайдете — сказав Копронїдос.

Копронїдос довгенько мовчав, і отець Єремія мовчав.

— Дарую вам за вашу тисячу отсей камінець з вифлеємського вертепа і отсю ладанку з сьвятими мощами.

І Копронїдос подав Єремії коробочку с камінцем та з ладанкою, котра навіть нїколи й не лежала коло мощей.

— Сїй коробочцї й цїни нема. Дарую се тілько одному вам, як сьвятому мужеві, — сказав Копронїдос.

Отець Єремія взяв в руки ту коробочку і довго дивився на камінець та на ладанку. Дві слёзи сільскої простоти покотились по сухих щоках і впали на східне шарлятанство — на ту коробочку з апокрифічними святощами..

— Отче Єреміє! Йдїть вже у манастирь! швидко браму замкнуть — обізвався Копронїдос.

Отець Єремія сидїв немов мертвий, і не ворухнувся. Копронїдос підвів ёго під руку і одвів до манастирської брами: він знав, що Єремія сам не втрапив би до манастиря.

Страшна та ніч була для отця Єремії. Келейник пересидїв коло ёго цілу ніч, і думав, що він зійшов з ума. Вранцї ёго однесли до манастирського шпиталю.

Отець Ісакій так само дістав од Копронїдоса за свою тисячу коробочку с камінцем та з ладанкою. Ісакій був міцнїйший духом. Горе для ёго було не таке тяжке, як для Єремії.

— Хоч добрі чоботи маю! Ще не все пропало! ще зроду не носив таких гарних чобіт! — втїшав сам себе отець Ісакій.

Приходив час платити проценти отцю Тарасію.

Копронїдос почув, що тепер ёго самого бере тревога.

— С тим жарти небеспечні. Се не калугер, а чистий москаль! Коли послушників скубе за коси так, що мало голову не одірве,

то вже певно, що менї голову зовсїм зірве... або скалїчить на смерть, а може і вбє... — думав Копронїдос, сидячи в своїй кімнатї. Він зирнув очима по кімнатї, чи нема часом чого важкого на-пóхватї, та на виднóтї.. В кутку на столику перед образами лежав здоровий камінь, віби то з гетсиманського саду. Копронїдос взяв камінь і пожбурив ёго на улицю, на мостову, де він і був взятий. Коло порога в куточку стояла товста палиця з важкою олівяною головкою, котрою Копронїдос колись по селах обороняв-ся од собак. Він винїс палицю в свою спочивальну і поклав під лїжко.

Але душа в Копронїдоса все таки тревожилась.

— Сей чернець і стільцем провалить менї голову. Страшно ёго! А рука важка... кулаки, як довбнї. Він пє і зо мною, братається і с купцями, пє і з міщанами, пє і с полїцейськими... Наведе сюди полїцейських, своїх приятелїв... Вхоплять.. закинуть в тюрму. Од отця Тарасія треба тїкати... З ним не переливки... Та й роботи вже тут нема нїякої. Виловив в сёму манастирі усю рибу; треба вибіратись під другий манастирь. Зміню призвище на якогось там Дїяболакі або Пангасакі.

І Копронїдос не гаячись, вибрався с кватири і перейшов під другий манастирь...

Отець Тарасій згадав про свої гроші і пішов до Копронїдоса. Увійшов він в кватиру Копронїдоса — хата стояла пусткою. Хозяйка, проста міщанка, мила вікна, а наймичка мила поміст.

— А де-ж Копронїдос? — спитав він в хозяйки.

— Який Копронїдос? — обізвалась хозяйка.

— А той Грек, купець, що тут жив? — сказав отець Тарасій.

— Не знаю, такого й не чула. Жив тут Грек, але він в мене записаний не Копронїдос, а Кіпра. Так він і в своєму пашпортї записаний. Та він і не купець, а якийсь чи доктор, чи фершаль, бо все лїчив од зубів якимись краплями та афонським зіллям; лїчив і од пропасницї. В мене була пропасниця, трясла мене так, що трохи душі не витрясла. А він написав на папірцї щось по турецькому, чи по грецькому. Я ззїла той паперець на-тще-серце, і все лихо минулось. Тут до ёго приходили лїчитись і благороднї дами. Кажуть, давав їм якийсь елексір, чи що, і помагало, — говорила лепетлива міщанка.

— Де-ж він дївся? — спитав отець Тарасій.

— Казав, що виїздить на Афонську гору. Ви отець Тарасій? спитала вона.

— Я, — сказав чернець.

— То се вам він звелїв передати коробочку: там в коробочцї якісь сьвячені камінцї з Єрусалима, та ладанка з Афонської гори — сказала міщанка і швиденько винесла з своєї кімнати коробочку і пляшечку з водою.

— А се й сьвята вода з Іордану; і сю пляшечку він звелїв вам передати, — сказала вона і подала Тарасію коробочку й пляшечку.

— Що з воза впало, то пропало! — мигнула думка в отця Тарасія. Він гуркнув дверима так, що аж вікна задзвенїли, вийшов на улицю, брязнув пляшкою об мостову і кинув через баркан у двір коробочку с камінцами.

— Ну, маєш ти щастє, що втїк! Я б тобі скрутив голову! Памятав би ти отця Тарасія. Вбив би, як собаку, хоч би й сам на Сібір пішов.

КОРОТКИЙ ОГЛЯД УСТРОЮ ДЕРЖАВ ЕВРОПЕЙСЬКИХ.*)

БЕЛЬҐІЯ.

Цїкаво знати, як справляються в Бельґії вибори.

Виборцем стає кожен Бельґієць, коли він має 21 рік віку і платить до скарбу державного 42 франки прямих податків. Нї виборцями, нї виборними не можуть бути: ті, у кого суд одібрав право голосувати; банкроти і ті, що держать непотрібні доми (maison de debauche). Так само не мають виборного права присужені до кари за злодїйство, шахрайство і за злочинства проти моральності або за надужиттє довіря. Отся тимчасова неправність починається с того дня, як вийшов карний судовий рішинець, або с того дня, коли присуженвй почав відбувати кару. Тягнеться неправність від 10 аж до 20 років; вважаючи на те, який суд положив кару.

На сенатора можна вибірати тілько таких Бельґійцїв, що живуть в Бельґії, мають не менш 40 лїт віку свого і платять пря-

*) див. „Правда“ випуск за лютий 1890, стор. 120—123.

мих податків і патентового збору не менш 1000 флоринів (старими грішми, се 6 то 2116 франків 40 сантимів).

Задля справи виборів виборцї збіраються до головного міста своєї адмінїстративної округи. Головує у виборному бюрі, або президент суду першої інстанції, або мировий суддя, коли в тому містї нема суду повітового. Коли виборців збереться більш чотирох согень, так вони роздїлюються на кілько видїлів; на видїлї головує мировий суддя. Не менш як за десять день до виборів — провідця виборів скликає голів бюра і видїлів і при них вибірає с поміж радчих громадських рад, котрі складують ту округу виборчу, чотирох рахунних, і до них чотирох запасних. Не менш як за три днї до виборів оголошується, с кого орґанізовано бюро. Кожен товариш виборчого бюра — бере по 20 франків за кожне засїдання. Рахунні заприсягають, що вірно рахуватимуть голоси виборчих і берегтимуть тайну голосовання. Колеґія виборча збірається звичайно на другий вівторок червня. Не менш як за в і с ї м день до виборів — росписуються зазивні до виборцїв листи, в котрих запевне визначається день і місце виборів. Вибори роспочинаються о 9-ій годинї ранку — і справляються от-яким чином. Кандидати визначені на заступників вибірають собі сьвідків процесу виборів. Виборче бюро за пять день до виборів робить реєстр кандидатів і оголошує ёго тим способом, який призначено по закону. На оповістцї і в бюлєтинах визначається, до якої партії належить той, чи інчий кандидат. Потім бюро друкує бюлєтини виборчі. Під назвою партії йдуть азбуковою чергою імена кандидатів.

В ту салю, де справляються вибори, опріч виборчої колеґії, кандидатів і сьвідків, нїкого не пускають, але й вони не можуть бути підчас голосовання і раховання голосів в тому кутку салї, де відбувається отся справа. Жадна зазброєна сила, без поклику президента виборчої колеґії не може перебувати не тілько в салї, але де-небудь поблизу того будинку, де справляються вибори.

В законї показано навіть, як повинна бути збудована та саля, де відбуваються вибори. Саля перегороджується на двоє столом, бюра і гратками: в першій частинї салї перебувають виборцї. Азбуковою чергою президент викликає виборцїв і надїляє кожному виборчий бюлєтин, зложений в четверо. Президент і рахунні повинні сидїти за столом лицем до виборцїв. Тодї виборець йде в другу частину салї, де сидять, і н е о д м і н н о спиною до президента, сьвідки виборів: тут виборець олівцем становить на бюлєтинї хрещик проти імени того кандидата, за якого подає голос; потім вертається до бюра, показує президентові свій бюлєтин, наліплює на

его марку, і власною рукою пускає бюлетин до урни. Оден з рахунних записує в реєстр кожного виборця, котрий взяв од президента бюлетин.

Коли в виборчій колеґії було більш ніж одно бюро, так рахунок голосів не може робити те саме бюро, що відбірало голоси, і міняються. Коли вже усї голоси подано, тодї розгортують бюлетини і при сьвідках зводять рахунок, пильно виконуючи увесь той лад, який на сю справу визначено в законї. Порахувавши голоси, виносять з салї усї перегородки, входять туди виборцї і бюро прилюдно оголошує імена виборних. Коли кандидатів було не більш того, скілько треба було вибрати заступників, так тих кандидатів і визнають виборними, не вважаючи на те, кому скілько голосів випало, навпаки, коли кандидатів було більш, нїж треба було вибрати, так виборним уважають того, за кого випало не менш половини усїх голосів, і, як що не буде вибрано стілько заступників, скілько треба, тодї справляються нові вибори (перебалотировки) с тих кандидатів, за яких випало найбільш голосів.

Конституція бельґійська надає провінціям доволї широкої автономії. Конституція наказує: такі справи, що чепляються виключно громад — чи повітових, чи сїльских, правляться самими радами громадськими. На всї посади громадські — вибірають урядників самі громади, власть адмінїстративна не втручається до виборів.

Кожна провінція має власну виборну раду, котра вже і з себе вибірає виділ. Заступником уряду в провінції — єсть ґубернатор, а по округах адмінїстративних — комісарь.

Права бути виборцем заступників до ради провінціяльної, лад виборів і обставини ті самі, що й при виборі заступників до парляменту, ріжниця тільки ось яка: ценз — менш, бо тільки 20 франків. Вибори справляються в четвертий понедїлок мая. Кандидатами стають лишень ті, за котрих було не менш 10 голосів. В бюлетинах і оповістках, чи афішках, не прописують, до якої партії належить кандидат. Що б бути вибраним на радного до провінціяльної ради, жадного цензу не треба, опріч того, що б кандидат був бельґійським підданком і мав не менш 25 лїт віку. На радного н е м о ж н а вибірати: заступника парляменту, ґубернатора провінції, аґента скарбового, збірщика податків, урядників з уряду провінціяльного, мирового або повітового суддю і інчих судових урядників. Кревняки, чи свояки не можуть бути радними тієї самої ради; а коли таких виберуть, так лишається радним той, кого вибрано попереду.

На сесію звичайну рада провінціяльна збірається що року в перший вівторок липня. Сесія тягнеться 2—4 тиждні. Король має право скликати сесію надзвичайну.

Рада провінціяльна, чи по нашому повітова, складується з 40—80 радних, вибраних на чотири роки; половина їх переміняється що два роки. Перш за все рада перевіряє певність виборів; потім радні заприсягають на вірність королю, і покірливість конституції і законам народа бельгійського; тоді вже вибірає собі рада на рік президента, чи голову і помічника ёму. З свого складу рада вибірає виділ — 6 радних, — отсей виділ та губернатор і єсть в провінції власть — справляюща. Радним плати не положено, але ті з них, що живуть дальш, як за пів міріяметра від міста, де рада збірається, дістають на видатки в дорозі по $1^1/_2$ Фр. на пів міріяметр і по 5 Франків щоденно, доки перебувають на сесії. Засїдання ради прилюдні, хиба супротивного вимагатиме голова, або 5 радних, або ґубернатор, котрий має право притомності на засїданнях ради. За головою є право — коли того треба — вигнати з засїдання, а то й арештувати кожного, хто зрушить лад на засїданню.

Рада провінціяльна надїлена ось якими правами і обовязками: на рівнї с палатами апеляцийного суду, вона іменує кандидатів на посади: радних тих палат, президента і віцепрезидента суду повітового. Рада настановляє усїх урядників своєї провінції. Вона має право порядкувати внутрішнїм ладом провінції, давати накази полїції, накладувати арешт не більш 8 днїв і грошеву пеню не більш 200 Фр. Присуди ради провінціяльної про видатки буджетові (буджет), про податки на виконаннє тих видатків і про позички — вимагають санкції короля. Ґубернатор має право вимагати, що б на санкцію короля рада подала свої присуди про надбаннє, проміну, продаж, коли річ іде про що більш нїж на 10 тисячів вартості; про збудованнє доріг або каналів, коли на те треба видатків більш 20.000 і нарештї присуди про внутрішню адмінїстрацію полїції і про накази полїції. Всї такі присуди — можна справувати і без волї санкції короля, коли він, від часу присуду за 40 день не дав своєї відповіді, або ґубернатор не прохав у ради відтягти термін. Король має право, не даючи санкції, скасувати такий присуд ради, що не відповідає добру провінції, або переходить за межу компетенції ради. Король має право роспису вати раду провінціяльну.

У виділї — так само як і в радї, половина радних, се б то три, що два рази переміняється новими.

Нікого з урядників провінціяльних, з адвокатів і нотарів не можна вибірати радними до виділу; не можна бути радними у виділї кревнякам і своякам. Виділові беруть платню (звістки р. 1874) річно 5.000 фр.; але половина сїх грошей лишаеться у фондї і що три місяцї дїлять її між радними, відповідно тому, хто на скількох засїданнях був. Президентом видїлу — звичайно буває ґубернатор; а коли єго не трапляється, так голову вибірає виділ с проміж себе. Звичайні обовязки виділу — справляти присуди ради і піклуватися коло інтересів провінції усюди, де і в чому закон того вимагає.

Справами громад — кермують ради громадські, звістно виборні. Що б бути виборцем, положено ценз — податків 10 фр. до скарбу державного і вік 21 рік; вже-ж нема що й казати, що треба бути бельґійським підданим. Вибори радних до громадських рад мають деякі невеликі відміни від виборів до парляменту і рад провінціяльних: так — кандидатом стає той, за кого було 5—20 голосів, відповідно лїчбі людности громади. Вибраним може бути кожен громадянин, аби він стало жив в громадї. Усїх радних до ради громадської буває 7—31; вибірають їх на 6 років; але знов і тут що три роки половина радних переміняється новими. Рада громадська править усїма справами громадського інтересу; між інчими вона вибіряє собі учителїв до шкіл і ґімназій громадських (colleges); вона іменує кандидатів на посади комісарів поліції, наофіцерів пожарної і міської сторожи, на посади сторожи лїсової і т. ін. Рада громадська пильнує, що б у свій час були справлені усї ті видатки обовязкові, які приписано на громаду законом: 1) на реєстри метрики (etat civil); 2) на часописі „Bulletin des communes“ і „Memorial administrativ“ (орґан ґубернатора); 3) на податки; 4) на громадські довги; 5) на платню урядникам громадським; 6) на удержаннє бюра громадської адмінїстрації; 7) на полагоженнє громадських будинків; 8) на народну осьвіту; 9) на полїцію і на береженнє громадської беспечности і здоровля; 10) на кватири попам; 11) на удержаннє убогих, сьлїпих, глухо-нїмих і покидків; 12) на помноженнє шляхів громадських і т. ін.

Хоч нїхто не може роспустити ради громадської, але не можна не сказати, що над нею істнує не мала опека, коли не виділу ради повітової, так ґубернатора і короля. Санкції короля треба тодї, коли рада громадська прирадила 1) продати чи обміняти яке громадське нерухоме добро — на вартість більш 1.000 фр. (коли менш, так санкцію дає виділ ради повітової; 2) коли рада хоче придбати яке нерухоме добро на вартість більш 3.000 франків;

3) коли прираджено завести які нові, або скасувати старі які податки громадські і т. ін.

Після ради громадської стоїть колеґія, або рада бургомістрів і мерів, або війтів, котрих настановляє сам король, вибіраючи їх с посеред радних ради громадської. Король може на сї посади вибрати і не із радних, а просто з громадских виборців, кого такого, що має вже 25 років віку, але треба, що б на се згодився видїл ради повітової: такий бургомістер, хоч і стає президентом ради, але не може брати участі в голосованню. — Міста, де людности не більш 2.000 осіб — мають двох бургомістрів: Брюсель має їх 4, Антверпен 3. Коли бургомістер ледачо поводиться, і не пильнує до своїх обовязків і справ громадських, то король може зсадити ёго; за такі-ж вчинки ґубернатор може зсадити війта, але треба, що б до думки ґубернатора пристав видїл ради повітової і згоду свою виразно довів мотивами. Нї бургомістром, нї війтом не можна настановити мирового суддю, урядників судових, попів, і в загалї нїкого з урядників.

Судовництво Бельґії, не що давно зреформовано; хоч головнїйші основи ёго лишилися не порушеними. Воно багацько похоже на судівництво Франції.

Власть судова в Бельґії стоїть самостійно, незалежно, на висшенї власті конституцийної. Власть судова має дві інстанції; контрольором над ним стоїть суд касацийний. Процес ведеться прилюдно, найпаче в справах полїтичної вдачі або в справах преси; в останнїх двох випадках — хоч суд і має право зачинитися і не пускати публїки, але треба що б постанова про зачинені двері сталася за згодою усего трибуналу.

На першому ступню судівництва стоїть мировий суддя з двома товаришами, чи суплєнтами. Опріч прямих обовязків судових — мировий суддя — бере участь, яко президент на радах семейних. Мировий суддя розсужує усі позви цивільні — без апеляцій — коли позов іде не більш на вартість 100 франків і з апеляцією, коли вартість позва більш 100, але не більш 300 фр. — В справах карних мировий суддя розсужує провинників за жебрацтво, волоцюжство, образу, за шкоду в лїсах, за шкоду шляхів, за зрушенне законів про вагу, міру і т. ін. Він може присудити до арешту не довше як на 8 день, або до грошевої пенї не більш 200 фр. На присуди ёго можна подавати апеляцію.

Повітових, або властиво судів 1-ої інстанції — в Бельґії 26. Суд складується з 3—10 суддей. При судї є прокуратор і ёго помічники, вони, звичайно і обвиновачують злочинцїв. Опріч того

при суді є оден або й більш — сьлїдчих. Повітовий суд — становить апеляцийну інстанцію в тих справах, які розсуджують мирові судді. Опріч того яко суд першої інстанції, — повітові суди розсужують (без апеляції на присуд, коли в справі цивільній вартість позва не переважає 2.500 фр.) цівільні справи, що не входять в юрисдикцію судів купецьких і суддїв знатцїв (людей тямущих, спеціялїстів). В справах карних повітові суди не розсужують справ пресових і полїтичних.

Судів 2-ої інстанції, або палат апеляцийних на всю Бельґію — три: в Брюселї, в Лютиху і в Ґентї. В кожній палатї опріч президента — є віцепрезиденти і 13—24 радних, єнеральний прокуратор, 2—4 єнеральних адвокатів і помічники їх. Палата дїлиться на видїли цивільний і карний. Справляючи обовязки суду апеляцийного, палата судить беспосередно злочинцїв-урядників — с прокураторії і суддей, коли вони заподїяли злочиньства. Палата роздивляється сьлїдства і затвержає акти обиноватчування.

Суд с присяжними, або суд ассизний відбувається 4 рази на рік, а коли треба так і більш. Суд складують а) три коронних суддї, се б то два радних с повітового суду і президент з радних палати; b) дванайцять присяжних. Обвиноватчує прокураторія. Звичайно — як і скрізь по судах ассизних — присяжні судять тільки про самий факт, а вже кару присужують суддї коронні. Коли суд виправдить обвиноватчуємого, так прокураторія хоч і може подавати касацію, але-ж щоб не на шкоду виправдженому.

Суд касації — оден на всю державу — складується с президента, віцепрезидента, 15 радних, єнеральних: — прокуратора і двох адвокатів. Опріч справ звичайної касації, суд сей розсужує прозьби про передачу процесу з одного трибунала в другий. він веде сьлїдство і оддає під суд радних палати апеляцийної. Сей-же суд судить і мінїстрів.

Усїх коронних судей становить король. Судей мирових становить беспосередно, вибіраючи їх з д о к т о р і в п р а в а, віком не молодше, як 25 лїт. Радних повітового суду король становить те-ж беспосередно, але президента суду повітового і радних палати повинен король вибірати с тих кандидатів, яких покаже ёму суд апеляцийний і рада провінціяльна, а радних в суд касацийний король вибірає с кандидатів, показаних в реєстрі сената і суду касацийного. Кожен суддя становиться суддею до життя.

Опріч диплому на доктора прав, кожен суддя і усї урядники прокураторії державної, повинен довести сьвідоцтвами, що він

був адвокатом або професором права на університеті 2—5 років. На посаду радного в суді касацийному треба мати віку найменш 30 літ, а задля президента і прокуратора ґенерального 35 літ і десять років адвокатства або професорства в університеті на катедрі права.

Скінчимо нашу замітку кількома словами про армію бельґійську. Армія національна в Бельґії набірається через конскрипцію, від котрої ніхто не визволяється. Склад армії 30—120 тисячів жовнірів. Злочинства проти законів військових розсужують суди військові. Конституція Бельґії, строго заказує брати в найми якебудь чужоземне військо. Перейти через бельґійську землю війську чужому — може дозволити тілько парлямент.

Де—куж.

БОРОТЬБА.

ПОБИТОВИЙ РОМАН.

Частина перша.

IV. *)

Коли отак сиділа Марґарита Павлівна, війшов через пекарню тихо Койда; він не-хотів дзвонити з улиці, та завдавати клопоту слузі. Книленчиха радо повітала Койду, яко бажаного гостя.

— Я на одну хвилиночку до вас, тілько переказати, що дядько і дядина просять вас усіх до себе в неділю на обід і на вечеру: Кося іменниця.

Книленчиха подякувала, сказала, що неодмінно буде.

— А Михайло Федорович в господі? — спитався Койда, сідаючи проти Книленчихи.

— Не скажу запевне, не бачила его, мабуть нема; у їх-же отсе заходить свій „великдень“, так бігають, хати достають — відповіла з іронією Книленчиха.

— А у себе не хоче?

— Неякою; за нашим двором і без того великий вже догляд; та ще коли б с тих роковин який скуток був, а то тілько й слави, що зійдуться, попоїдять вареників, попоють вишнівки, засьпівають „Ще не вмерла Україна“, тай годї...

---

*) див. „Правда“ випуск за лютий 1890, стор. 124—129

— Нї, не все, ще посваряться, перегризуться... українофільство оджило свій вік.

— Менї чудно трохи, що й ви до їх гурту належите — мовила Книленчиха всьміхаючись.

— Гріх молодого віку. Прибувши до Звіринця, я тут нїкого не знав; дядько порадив пристати до суголосних ёму людей, я й пристав; тепер що інче, але зразу рвати нитку не годиться; лїпше або повагом, або й сама вона перетреться.. не довго вже... А де-ж Евпраксія Михайлївна? — спитався Койда, що б звести розмову на що інче.

— Була зо мною в церкві, а як вийшли, — вона зайшла на ковзалку. Коли б ви чули, як гарно сьпівають у Єремії! Завтра знов піду; а в середу на преждеосьвященну... Невимовно люблю я оте „Господи, владико живота... духъ праздности, унинія не даждь ми“..

— Духъ-же цѣломудрія, ще там чогось і любови даруй ми Господи, — говорив далї Койда, пильно дивлячись Книленчишї в вічи: гарні слова, та шкода тілько, що слова без реального змісту. Знати, що Ефрем Сирин був поета, лїрик, але не тямив фізіольоґії, не тямив, що і в поезії треба, що б слова відповідали реальному змісту. А то — цѣломудріє і любов: все одно, як би хто благав, що б у ёго в однїй посудинї вкупі і одночасне і огонь горів і вода кипіла. Воно правда, що тодї чи й чув хто про фізіольоґію, а от-от небавом стане вона такою потребою кожної, хоч трохи осьвіченої людини, якою є потреба знати, с чого грім гримить, що то не Ілія по небу їздить.

Койда почав говорити про силу і вагу фізіольоґічних законів в щоденному життю. Він говорив жваво, сьміливо, бо добре тямив, що тут ёго нїхто не зібє, що Книленчиха с фізіольоґії нїчого не тямить; нарештї звів річ, як за нашого часу фізіольоґи розуміють — коханнє. Книленчиха одначе хотїла показати, що й вона дещо чигала і промовила:

— Не пригадаю собі — чи у Люиса, чи у кого інчого читала я, що коханнє нї що більш, як час спілости фізіольоґічної двох индивидуів.. чи так?

— А вже-ж так.

— Отже я до такої думки не пристаю. Може воно й так, коли розуміти таке коханнє, що з'являєть ся раптом у двох осіб, більш-менш однакового віку. Але в життю ми часто-густо бачимо і інчі факти: бачимо на приклад, що молода дївчина закохаєть ся,

та не зразу, не зненацька, а повагом, у такого субєкта, що віком давно вже фізіольоґічне переспів.

— Трапляється і навпаки, — перебив Койда і засунув праву руку за жилетку до лївого боку.

— А вже-ж! далї знов бачимо, що усяка жива істота тілько раз на віку досягає власної спілости; то треба б було, що б і людина кохала раз в життю; а чи так воно буває? поміркуйте.

Койда почав ходити по сьвітлиці і, засунувши руки в рукави, говорив: — Менї здається, що кохати дійсне можна тілько раз на віку... Люде звикли, певнїйше сказати з нетямку, самі себе обманювати і вважати за коханнє — власну ілюзію, випещену романтизмом. Часто-густо с такою оманою людина цїлий вік свій переживе. А трапляється і так, що чоловік і жінка живуть, не тямлячи, що між ними не було й нема жадного кохання... жили вони в згодї, бо нї за що було сваритися; їм здавалося, що вони не сваряться тому, що глибоко кохаються. От вони й помруть повиті таким туманом, а люде й говорять про них: „От щаслива пара“, чи, як звичайно кажуть „бракъ“. Отже такий найщасливійший „бракъ“ може істнувати і без дїйсного кохання. Треба перш за все триматися виразної і певної термінольоґії: „бракъ“ — тямок релїгійний; релїгія, — властиво заступники її, силкуються довести, що головною підвалиною релїгії — любов; ну, от вони і спарованнє людей завели до релїгійних справ і кладуть ёго на ту-ж саму підвалину; інакше їм і не можна. Тимчасом „брак“ чи спарованнє людей, найпаче за нашого часу — єсть найпростїйша справа економічна, а коханнє — се тілько фізіольоґічна потреба. Тим то люде з доброю раціональною осьвітою не бачать нїчого дивного, коли між чоловіком а жінкою прокинеться те, що темні романтики охрестили зрадою; жадної зради тут нема. Чоловік і жінка з відповідними фізіольоґічними вдачами жили, дурячи щиро самих себе, що вони кохаються. Аж ось одному з них, чи й обом, трапилося зустріти свою відповідну пару! прокинеться дїйсна вже спілость, полуда спаде, туман розійдеться, наступить правдиве коханнє! Яка-ж тут зрада?

Книленчиха уважно слухала Койду, а він, трохи помовчавши, знов мовив:

— Знаємо — що дерево може горіти, але без вогню не займеться, так і між людьми. Отаким чином — стежкою чисто науковою можна довести, що суще коханнє буває у людей раз на віку, і двічи воно не може бути, так само, як на приклад яблуко, чи слива, чи що інче не може двічи поспіти. Значить коханнє

і сила його не залежить від віку людини; звісно, не беручи того віку, коли людина ступила вже на стежку фізіольоґічної руїни.

Койда сїв. Книленчиха мовчала, немов вона потонула в глибиню тих думок, які зворушила в голові у неї Койдина бесїда. Марґарита Павлівна так загадалася, що навіть не чула, як заголосив дзвоник. Койда метнувся відімкнути двері. Ввійшли три панночки: Паша Книленківна, Христя Гойдівна і Додо, попросту, Євдошка Волооківна. — Паша непоказне, з лиця смугляве дївча; кучерява голівка на круглих плеченятах, стан тоненький, уся постать троха похила наперед; найбільш видавалися її білі маленькі руки пухляві, да карі очі; в них сьвітилося більш добрости і розуму, вїж в очах її подруг, найпаче у Додо: великі круглі очі Додо сидїли якось на версї, витрішковаті — вони збивали з виду її вираз інтеліґентности, надавали їй вираз покоївок, щось тороплене було у неї в очах. Фіґура Гойдівни — цїлком відповідала назві Христиній; занадто висока зростом і тонка — Гойдівна, коли йшла, справдї наче гойдалася. Зелені очі Гойдівни завждї дивилися гнївно; їй минало 29-те лїто; кажуть, буцїм усі дївчата такого віку вельме сердиті. Додо була на три роки молодша за Гойдівну.

— От наковзалася! так наковзалася до схочу, — мовила Додо.

— Се так пісьля молитви на поклонах? — промовив Койда. Може гіґієнїчно...

— Я більш піклуюся про гіґієну тїла, ніж душі — перебила його Христя — в здоровому тілї здорова душа.

— Зовсїм певна і реальна теорія — мовив Койда.

— А вже-ж! для мене перш за все жити відповідно тому, чого вимагає моя природа: тепла, сьвітла, простора, висока хата, смачний обід, добре убраннє, що б лащило мій погляд; далї веселе товариство, театр, рухи фізичні — от як — танцї, ковзалка... От що дає менї здоровє і життє... Більш менї нїчого не треба.

— Не йму я тобі віри — озвалася Паша; — повинно бути ще щось, те, що підносить дух, серце.

— А хиба Мордхин не підносить мого серця? хиба смачна вечеря не заспокоює мого духу? Поживеш з моє — те саме скажеш! ти, бач, не струсила ще з себе того ідеалїзму, що частиною дістався тобі — яко спадщина батьків! Ти роздери лишень гарненько, та поміркуй добренько: яка нам користь з усего отого, як кажеш ти, „духового скарбу“, що „підносить дух і серце? Чи правда? — спиталася вона у Койди.

Не скажу, що б на те відповів Койда, коли б Марґарита Павлівна не покликала гостей до сусїдної сьвітлицї пити чай. Сама господиня, звичайно сїла біля самовару, Койда проти неї. Гойдівна занявши місце, відкинула голову назад і дивлячись на стелю, мішала ложочкою навманя чай в шклянцї, потім басовими нотами на пів голосу засьпівала:

„Я дамъ тебѣ все — все земное —
Люби меня, люби меня"...

Нарештї зітхнула і промовила:

— От як я підсиплю до чаю рому, так добре знаю, що він запевне піднесе мій дух.

Паша мовчки всьміхнулася і посунула до Гойдівни пляшечку з ромом.

Марґарита Павлівна сидїла, схрестивши руки на грудях і не спускала очей то с Койди, то з Євдошки; коли-ж Койда поводив на неї свої очі, Книленчиха захилялася за самовар.

— Бачили ви, Марґарито Павлївно — озвалася Євдошка, — яку сукню привезла собі с Парижа Савицька? дві сотнї рублїв! чуєте! за то-ж і сукня! головна річ крій. От коли б ви попрохали у неї зняти викройку.. Можна?

— Гм!... не скажу... чи дасть вона? — відповіла Книленчиха.

— Дві сотнї рублїв на сукню... зроду б я не видала стілько — мовила Паша.

— Демократизм, — мугикнув Койда.

— Ат! годї вам, Койда, з вашими і з м а м и! Хиба, купуючи дорогу сукню не можна лишитися демократкою? Головна річ — демократизму і аристократизму не в убранню! Смачно їсти, солодко пити, хороше ходити — се загально людські потреби — мовила Христя.

Знов почувся дзвоник в прихожій.

— Се тато! — мовила Паша і хотїла йти відмикати двері, але Койда не пустив її, і сам кинувся в прихожу. Книленчиха присунула до себе порожню шклянку, з якої звичайно пив Книленко і стала наливати чай. Одначе-ж замісць Книленка війшло два молодих парубки; молодший білявий — Рахманець, був у студенцькому убранню; другий — чорнявий, вимоклий, кучерявий, сухорлявий — Клим Розсолода, був молодий учитель з ґімназії.

— Ми до вас на годиночку, на хвилиночку, — промовив Роз-

солода до Книленчихи, сїдаючи біля стола — прийшли прохати Михайла Федоровича і вас на роковини.

— Посидьте з нами; тато небавом вернеться, — мовила Паша.

— Дякую, дякую! та на превеликий жаль часу нам бракує — відповів Розсолода.

Треба сказати, що у Розсолоди завждї „бракувало часу“, завждї він кудись поспішав, і до кого б він не зайшов, завждї „на годиночку — на хвилиночку“; одначе не треба було довго панькатися з ним, що б замісць „хвилиночки“ він просидїв добрих три-чотирі години; за те вже пильнував висловити в розмові, звичайно манівцями, що коли він так засидївся, так се єдине через те, що б показати тим самим своє „щире і глибоке шанованнє до такої чесної господи і до високоповажаних господарів її“.

Трохи згодя Розсолода мовив до Койди:

— От добре, що я вас тут застав, не треба буде блукати по Водогрієвих Вавилонах... до вас у мене дїло є, та не моє особисте.

— Справдї добре — відповів ёму Койда — і в мене є дїло до вас і так само не моє. Дядько запрошує вас до себе на вечеру у недїлю, у ёго доня іменниця.

— Запевне не даю слова; у мене тепер дїла, — дїла, та й ще дїла! коли увірву часу, так буду. Моє дїло — властиво не моє, кажу вдруге, і трошки більше за ваше. Сегоднї усї ми ждали вас на пораду, та не діждавшись — і без вас прирадили, що б ви на роковинах виступили с промовою.

— З якої речи! — спитав Койда, дивуючись і зробивши великі очі — отсе так! отсе славна воля особиста! роби те, що на тебе накинуть... і на яку там промову я спроможен?!

— Товариство, вважаючи вас за свого громадянина — відповів Розсолода, спостерегаючи, які сутїні перебігають по Койдиній тварі, — було певним, що ви проти волї громадської не змагатиметеся, охоче вволите волю товариства і виконаєте обовязок товариша.

— Гм! — мугикнув Койда — про що-ж та промова?

Рахманець відповів.

— Така воля усего товариства? — спитався Койда.

— А вже-ж — відповів Розсолода — усї в одного.

Розсолода відповів не зовсїм поправдї; дїйсне було так: сегоднї вранцї він скликав до себе „своє“ товариство; половина то-

вариства, се б то три-чотирі чоловіка чомусь не прийшли, а останнїм він повідав, що неминуче треба, що б хтось виступив на роковинах з рефератом про загальний вплив Шевченка і вказав вдатним до сего Койду. Проти сего нїхто нїже единим словом не обізвався і Розсолода через те і був певним, що до ёго думки пристало усе товариство в оден голос.

Розсолода вельми не долюблював Койду і накинув ёму промову умисне, добре знаючи, що у Койди ораторського хисту нема і знання про Шевченка вельми ёму бракуе. Тямив він і те, що Койда людина самолюбна, влещатиме ёму виступити с промовою; а самолюбство не дасть ёму відректися від промови. Промова — гадав собі Розсолода, вийде аби яка; тодї сьлїдом за нею виступить „з імпровізацією, не готуючись", він, Розсолода, поправить Койду і таким чином наробить ёму сорому, а собі слави придбае.

Розсолода не помилився: Койда згодився держати промову, але те ж спостеріг заходи Климові і вимагав, що б Розсолода дав ёму матеріялу, якого у ёго бракуватиме для промови.

Койдї здавалося, що отсїм робом він загнав Розсолоду в сільце. Розсолода опинився між двома огнями і трохи подумавши, мовив до Койди:

— Що маю, тим поділюся, але і в мене матеріялів не багацько; лїпше б вам по матеріял вдатися до Музиченка.

— А коли роковини? — спитав Койда.

— Запевне ще не знати, бо досї ще хати не знайшли.

— Отаке! — озвалася Книленчиха, багацько роду, а пообідати нїгде. Яка сила поклонників у Шевченка, а нїхто в хату не приймае...

— Нїчиеї вини тут нема с поклонників поета; вина в обставинах нашого життя соціяльного, а їм кермуе хто у нас, як не полїція? — промовив Рахманець.

Койда, нїби сам про себе промовив:

— Nieszczęsny, kto dla ludzi — głos i język trudzi!

— Е, та ви, Койдо! й поезії не цураетесь, і Міцкевича знаете, от я сего не гадав! Гадав, що ви такий вже прозаік і матеріялїст, що чи й брати якого поету в руки — мовив Росолода.

Койда зневажно глянув на ёго і нїчого не відповів. Волоокізвї чогось шкода стало за Койду; їй привидїлося, що він не знав, що відповісти Розсолодї, тим то й замовк. Вона непрошена заступилася за Койду і почала запевняти, що добре знае, що Койда

не цурається поезії і сама чула — як він с памяті читав і Пушкина „Гусара“ і Некрасова „Огородника“.

— Та я жадної поезії не цураюся — озвався нарешті і сам Койда; — але що таке поезія? Вже-ж я не назву поезією отих віршів: „Дивлюся на небо, та думку гадаю: чому я не сокіл, чому не літаю“. Хоч автор сієї нісенітниці і Шевченко, а про те вона не стає поезією, а лишається нісенітницею. Ха, ха-ха! про що тут було авторові думати, коли й мала дитина добре тямить, чому не літає!... не літає тому, — що крил не має, тому, що воно не птах, а людина.. Яка-ж се поезія! Може воно і була колись поезія, а за наш реальний вік се не поезія..

Паша натякнула, що вірші ті написав не Шевченко, а Петренко. Волооківна неприязно с під лоба глянула на Пашу, немов хотіла сказати: „Яке тобі вже діло до того?“

Небавом Розсолода і Рахманець пішли. Койда почув, що на душі у ёго полекшало, і почав глумитися з Розсолоди і з ёго товариства.

— Вченого з себе вдає, а справді він біля науки тілько літає, наче метелик коло сьвічки! — іронізував Койда про Розсолоду, добре відаючи, що ніхто з ёго слухачів не має симпатії до Розсолоди і не заступиться за ёго? — А товариство ёго яке! немов наумисне підобрав усе таких, що кінчаться на -ець: Бігунець, Довгунець, Крикунець, Моргунець, Плигунець, Сопунець, Харкунець...

Усї зареготалися, найпаче Книленчиха і Волооківна: воно таки справдї сьмішно було, що опріч Койди, та Розсолоди усї товариші „ёго кружка“ носили назви на -ець.

Попосьміявшись в волю — Паша мовила:

— Ви, Койда! не спостерегли ще другої ознаки сего кружка?

— Якої, якої? кажи, серденько, швидче, кажи Пашутко! — мовила Додо.

— А от якої, що коли не всї, то велика більшість сего кружка такі люде, що с ким-будь у власній родинї, — коли не с татом, так з ненею жувуть у великій незгодї, уважайте: Сопунець і Рахманець с татом так посварилися, що він їх відцурався; Плигунець — з нею. Ну, нехай вже сї... у сїх батьки сваряться, гризуться, так дїтям не легко лишитися нейтральними; а отже Бігунець — батьки живуть у згодї, а він другий рік до матері слова не вимовить.

— Ну, Бігунець — людина тороплена, непритаманка — перебила Книленчиха доню.

— Попросту — психопат! — докторально додав Койда і зняв річ в загалї про деспотизм сїмьї, а найпаче батьків...

— Звістно — мовив він — не гарно жити з батьками отак, як Сопунець, Крикунець, Довгунець; але ще гірш менї бачити таких дітей, що, дійшовши до певного віку, нїчим реальним не протестують проти деспотизму батьків, і коряться усякими патріярхальним забубонам, єдине через те, що наше поколїнне, ще не зняло зовсїм з своїх мозків плїсьнявки романтизму.

— А що то таке Койда! „певний вік?“ — спиталася Паша.

— Гм!... як для кого? — відповів Койда.

— На приклад — для мене?

— Хиба, Пашуню! сама не тямиш сего? — мовила Книленчиха.

— На мою думку, — вставила своє слово Гойдівна — для городянок одно — літ 17—19, для селянок — геть більш.. Головна річ не літа, а розвиток духовий повинен служити ознакою п е в н о г о віку.

— Для інчого опіка потрібна й до могили, — мовив Койда, так-же хиба про таких ведемо річ. — Тут він, здаючись на авторитети Спенсера, Міля і інчих — нївечив деспотизм сїмьї. Здаватися на отсї авторитети — Койдї можна було цїлком беспечно, відаючи, що є поміж ёго слухачів тільки одна Христя бралася читати Спенсера, але через 10—15 сторін — запевнялася, що „річ занадто нудна“, і кидала, одначе-ж вона мала право здаватися на Спенсера, бо доволї часто траплялося їй слухати, як Музиченко перед ґімназистами VII—VIII. кл. вияснював Спенсера.

Річ, цілком консеквентно, з сїмьї і опіка перейшла на виховання і педаґоґіку.

— Перша річ — доброго виховання, дїйсне правдивої педаґоґіки — говорив Койда — повнїсенька свобода дїтям.

— Не всї такої думки — мовила Волооківна — нещодавно я чула, та не хочу вже казати від кого, таку теорію: „Що б користуватися свободою — треба спершу навчитися коритися“... Чи чули ви таке?

— Що б їсти борщ — треба спершу навчитися варити ёго... ха, ха, ха! — реготався Койда.

— А по моєму — ледві чи що сьмішне в отсїй теорії: менї здається — я те саме читала у когось... коли б не збрехати — мабуть у Пирогова, мовила Паша.

— Готова на який хоч заклад битися, що сего не може бути у автора „Вопросовъ Жизни“, — повагом заговорила Гойдівна. — Се теорія якоїсь до-потопної людини, педаґоґа печерного з віку камяного...

— До чого тут археольоґія? — подумала собі Паша. А Койда почав нївечити Пирогова, спершу яко педаґоґа, а потім яко лїкаря.

V.

Було вже близько о півночі, коли поросходилися Книленчишині гостї. Прощаючись, Койда прохав її переказати Книленку Водогрієві запросини.

— Не берусь за се, ще забуду, або що; лїпше за все приходьте завтра самі тай перекажете і пообідаєте з нами.

А Волооківна, почувши се, й собі мовила до Книленківни:

— Коли-ж ми с тобою скінчимо читати „Исповѣдь?“ завтра у вечері мушу віддати її... ранком що робитимеш?

Паша глянула на матїр, та мовчала. Додо відповіла за них:

— Завтра пісьля півдня я прийду до вас і дочитаємо... добраніч! З сїм словом вийшла вона с Койдою і Гойдівною і мовила вже на вулиці:

— Господи! що дїється! слизота яка! Койдо! візьміть мене під плече та проведіть до самої господи, а то я сама боюся.. та ще впаду де...

Койда послухався; не ввічливо-ж було й не послухатися; хоча ёму геть приємнїйш було б іти самому; бо тодї він би швидче йшов, лїпше б загорнувся і не так би допікали ёму гострий вітер і ожеледь, хвиськаючи ёго по тварі.

— А як тобі, серденько! подобалася остання розмова Койдина? — спиталася мати у Паши, коли вони лишилися у двох.

— Нїчого нового — відповіла доня мляво.

— А менї подобалася: гарно він говорив і правду, сьвяту правду, каже, що найлїпша система виховання дїтей — любов до них і повна воля їм... еге! не так, як у нас.

— Хиба, мамо! тато не любить нас?

— Я сего не кажу, ще як любить! аби трохи заквоктало котре, вже в ёго й духу нема: зараз і до лїкаря, і сам не їсть, не пє, не спить... Любить він, та через ту свою любов жадної волї вам не дає й на ступінь... життє ваше гірш, нїж у ченцїв в монастирі.. Яка се свобода! нашій „свободї“ — моя дитино! далеко-

предалеко ще до тієї, яку правив сегодні Койда. — Щаслива буде та дівчина, якій судилося стати в парі с такою гуманною, щирою та вольнолюбивою людиною — як Койда!

— Здається, се щастє судилося Волооківні... вона до єго щось дуже лицяється.

Книленчиха аж рот роззявила, одначе зараз схаменулася і мовила.

— Ні, я сего не спостерегла. Тобі, Пашутонько! сегодні було прикро, що Пилипець не був у нас? вгадала?

Паша спалахнула і, замісць відповіді, обвила руками ненину шию і палко поцілувала маму в уста. Книленчиха, гладячи доню по голівці, говорила:

— Пилипець тому не прийшов, що, бач, перший тиждень посту, а він с такої патріярхальної сїмьї!... певно думає собі, що й ми тримаємося звичаю не приймати гостей на сему тижні. Ось нехай лишень Ерик завтра забіжить до єго, тай натякне, що б приходив. Добре?

Паша ще міцнїйш поцілувала неню.

— Час, серденько, спати! іди дитино! — мовила Книленчиха, хрестячи Пашу; потім немов сама до себе сказала: „Що отсе Ерика так довго нема? де він забарився?‘

— І тата нема, — мовила Паша.

— Тато байдуже, а Ерикові час би вже бути в господї.

— Він, мамо, вже не маленький, за того студентом буде; нехай гуляє, от тілько й шкода, що тато гніватиметься, як довідається, що так не рано вертається... Але-ж Ерик не сам, він пішов с Кисілем.. — заспокоювала Паша.

— Треба, що б тато не знав про се. Треба Ганні наказати, коли у неї тато спитає що про Ерика, так нехай вона не розсупунює свого язика, а скаже, що Ерик давно лїг спати. Ох, тато, ваш, тато! — зітхнувши, говорила Книленчиха доні: як послухаєш, що він говорить про свободу, да прирівняєш до єго сліз ту „свободу“, що він вам дає, так аж сумно стає. Ти думаєш — хто, як не він править оту теорію, з якої сегодні усї реготали? Се він учора менї про Ерика таке вліпив: коли, каже, він хоче користуватись свободою, нехай спершу навчиться слухняности, та покірливости... Ох! ох! такі то наші ліберали... Аж лице горить від сорому за них.

У Книленчихи справдї лице горіло, очі блищали, якась нервова сила дратувала її.

Паша пішла, але помітивши у салї, що у тата у кабінетї горіло сьвітло, зараз вернулася до матері і мовила.

— Тато вже дома, я зайду сказати ёму: на добра ніч.

— Коли-ж се він вернувся, що ми й не чули! — зумилася Книленчиха і додала: лїпше не заходь до ёго, доню; а то почне він роспитувати: де Ерик? хто був у нас?... я ёго знаю... А ти не зумієш ёго провести, виложиш усе як на долонї.. Лїпше не заходь, іди спати.

Паша стояла і думала. Мати спостерегла доньчину думку, взяла сьвічку зі стола і мовила.

— Іди, я посьвічу тобі та подивлюся, чи до ладу у тебе послана постіль.

Переходячи через салю, Паша на хвилиночку спинилася і мовила до неї:

— Зайдїм до тата?

— Не треба, не руш ёго, не турбуй; він може що пише, а ми перебємо; ремствуватиме.. Коли б він хотїв з нами попрощатися, так сам би прийшов.. Ходїм.

Паша лягла. Сон не йшов до неї; перебили ёго думки: з якої отсе речи мати не радила її іти до тата? чому не можна ёму сказати правди, де Ерик, і які були гостї? на що треба так говорити, що б „провести" тата? Дївчина почала турбувати отсїми думками свою молоду голову. Паша любила батьків, але з ненею вона була щирійше, неня більше пестила її; тато її любив, але інколи був суворим і не завждї вдоволяв її просьби, змагаючись, що грошей нема. Вона щиро ёму няла віри, але якось не що давно неня просто сказала їй, що не раз-у-раз тато говорить правду, і тодї, коли він сказав, що не має грошей, що б купити Ерикові рушницю, — він сказав неправду, бо у ёго були гроші... Далї дівоча думка ще більш спинилась над словами матері, що тато великий деспот? чи справдї він деспот? загадалася Паша. Може й так! вона пригадала, що перед Різдвом якось мати хотїла повести її на бал, а тато не згодився на те.. мати хотїла у себе зробити бенкет с танцями — тато знов не згодився; а коли мати без ёго згоди накликала гостей, він умисне кудись пішов і не був у господї... Знов Ерика спиняє ходити, де він хоче; свариться на ёго, що не так пильнує коло вчення, як би треба. Паша стала шкребти свою память і все більш, та більш пригадувала собі такі дрібницї з родинного життя, на які перше вона не вважала, але тепер... тепер що інче... Що-ж інче? тілько й того інчого, що неня напутила її. Та нехай-же він

і деспот, — думала знов Паша — так на що-ж ёму правди не говорити, на що брехати? се-ж зневага. Хиба не можна жити по правдї... Знов-же коли тато справдї такий деспот, як неня каже, так чому-ж вона, Паша, і за що вона ёго так кохае? — Чи добре отсе вона вчинила, що не попрощалася з ним? Мати порадила; вона послухалася її... Хиба добре б було, коли б вона не послухалася та пішла... вона б образила неню, неві б те було прикро. А що вона завтра скаже татові, коли він спитае: чому не зайшла попрощатися? Що сказати ёму? сказати правду: мати розрадила — значить, вчинити прикрість обом батькам; сказати яку неправду — значить, саму себе зневажити!... вона ще досї нїколи не говорила неправди!...

Паша нервово здрігнула і не тямила, що дїяти їй в ранцї. Дївчина зроду вперше почула в собі боротьбу правди з неправдою. Покривдити тата, чи не послухатись ненї?... Неня до неї ласкавійша; вона неню більш за тата кохае; але-ж кривдити? За що? Знов Паша здрігнула і наче хтось шепнув її в ухо: „Ба! за що! хиба він не деспот, хиба він не доводив матери до слїз... І проти сего у Паши з'являлася відповідь: нехай він і деспот, але-ж хиба через те я повинна кривдити ёго? Як-же я буду? — голосно промовила Паша, і швидче закутала голову під одїяло, немов силкувалася швидче сховатися від тих думок! Та нї! думки і під одїялом не кидали її. Раз роспочата боротьба не могла так швидко і легко вгамуватися...

А Книленчиха, прийшовши до своёї сьвітлички, де вона звичайно спала, заходилася роздягатися. Знявши сукню, стала вона якось нервово, шпарко відмикати і витягати комоди; спершу оден, далї другий, за ним трейтїй... витягне, подивиться, нїчого не візьме, знов засуне, витягала і засовувала вона комоди с такою гуркотнею, що Книленко (він був через дві хати і лїг вже спати) кожен раз здрігувався від тиёї гуркотнї. Повиймавши з волося шпильки, Книленчиха поклала їх на комод, стала проти зеркала з роспатланою косою і дивилася на себе, посипаючи на лице собі пудрею. Потім росчесала косу, замотала її, надїла білий очіпок, і лягла на постїль, взявши читати „Жерминаль". Так вона звичайно робила, і нїколи не засипляла, не прочитавши чого-будь „легенького". Але на сей раз Книленчишині очі якось не слухали її: зінки бігали з рядка на рядок, та нїчого не бачили, нерозбіральні чорні рядки на білому папері зливалися в смужки і більш нїчого.

Книленчиха хоч як силькувалася, широко роскривала очі, — підводила ближче до очей книжку, — вїчого не розбірала тай годї. А твар у неї все горіла наче під полумям і здавалося молодиці, що якесь тепло так і паше на все тіло її і ніби той пахучий митель, так ніжно лоскоче, що не дає їй читати. Книленчиха потушила сьвітло, відкинула до стїни одїяло і заплющила очі, бажаючи швидче заснути. Полежавши трохи, вона запевнилася, що сон її не бере; наче десь чи під боком у неї, чи що, мулять щось і не дає спати. Вона повернулася на спину, простяглася, заложила руки під голову і знов заплющила очі. Минуло кілько хвилин. В голові Марґарити Павлівни почали куёвдитися такі думки, що давно вже предавно не турбували її; думки старі, пережовані, переварені, але-ж, дивна річ! вони здавалися їй і молодими, і сьвіжими і незвичайно приємними! Небавом почула молодиця, що сьлїдом за тими думками по всїх жилах її переливаеться давне-предавне тепло молодого віку... вона притаїла дух, так їй стало гарно на душі! Вона чула, що якесь раювання обгорнуло, пронизало її усю з голови до ніг... вона боялася поворухнутись, що б не зрушити того раювання, вона жадала, що б воно не покидало її нїколи, але тямила, що воно минеться, покине її, і вона багла, що сили є, більш напитися ёго; наче той подорожний в степу, підчас полуденної лїтошнёї спеки, знайшовши цівку керничної, холодної, погожої води, припаде до неї устами і пе, пе, не напеться.

Раювання повагом минало; Книленчиха чула, що вона наче зімлїла, наче їй стало млосно; вона зітхала глибоким, довгим, але легким зітханнем... А сон не брав її і почали находити на неї споминки минулого життя; Книленчиха їх не плекала; прийшли вони до неї самі, не звані, не прохані і привели за собою образ Книленка...

Марґарита Павлівна повернулася на бік, швидче вкрилася одїялом по саму шию.. Споминки лїзли до неї в вічи: згадала вона, як вони побралися, як щиро глибоко кохалися; кохалися довго: може років з 15 і він був задля неї любим, хорошим, добрим. — Тепер тілько вона роскусила ёго... „Чи не дурна я була, чи не божевільна; як я могла закохатися і кохати таку поторочу!... просто сьлїпа була!“ Гірке щось прокинулося у неї в душі... „Шкода віку молодого“, — промовила Книленчиха сама до себе — і багата я була і молода і отак сама себе занапастила, і за що? за що? за що? — допитувалася вона у себе самої. — Злість підступила у неї до серця, молодиця лютувала так, що навіть голосно промовила: за що? — Далї зразу засунула голову під подушку,

зверху натягла одіяло: їй хотілося сховатися, що б не чути того голосу, котрий, здавалося їй, — відповідав на її питання: голос той, — вона не тямила, чий то голос, тілько не Книленка, — нагадував їй і любощі, і спокій, і багацько-пребагацько де-чого доброго с пережитого с Книленком віку... Так-же Марґарита Павлівна не хотїла ёго, — того чиєгось голосу ні то слухати, а навіть чути і все глибше та глибше почала копатися в минулому, розгрібати чоловікову душу і витягати звідтіль саме лише те, що відповідало її бажанню, знайти яко мога більш темних сторін в душі чоловіка, більш гнобительства її життя... А той невідомий голос знов їй в ухо: „Нема чоловіка без вади“, так-же Марґарита Павлівна, кажу я, нїчого того й чути не хоче! Нарешті вона аж зуби сціпила і подумала: коли б він був справдї розумний, він би з мого віна зумів зробити сотнї тисячів, а то що? тілько що зберіг, не дав прожити і сам ёго не плюндрував... та се всякий дурень зуміє зробити, хоч би-ж з себе був. . а то.. он ..“ Проти волї Марґарити Павлівни з'явилася перед нею Койдина постать... Парубок молодий, дебелий, з орлиним носом, — кажуть, такий ніс — ознака сили і благородства душі... Відповідно тому, як Марґарита Павлівна придивлялася до Койдиного образу, котрий що хвилини виразнїйше ввижався їй, у неї стихала потроху злість і натомісць підступало до серця у неї нове, досї невідоме їй почуттє, похоже на пімсту. У неї заворушився шашель бажання поміститися „за занївечений молодий вік“. — Але кому поміститися? вже-ж нїкому, як тому, хто „заїв, занївечив її вік молодий“... Як поміститися? так треба, що б він — той, хто „заїв“ її вік, довго, тяжко спокутував свій гріх!... У Книленчихи лиснула думка, та мабуть така чудна і непевна, що все її тіло зразу спалахнуло... Книленчисї самій стало соромно за ту думку.. . але-ж думка та застила у неї в голові... так минуло більш години: далї в голові роздратованої молодицї почало наче прояснюватися, їй стала ввижатися „нова“ будущина; може й недовга, та гарна. „Ще-ж не увесь мій вік за водою утїк“ — думала собі Книленчиха — хоч трошки ще можна по людськи пожити. Тілько треба сьміливо. . чи стане у мене сьміливості?“ Відповіді певної вона не могла собі дати: вона тямила, що минуле боротиметься, змагатиметься міцно: правди вона не тямила, що та „нова“ думка — доволї вже стара; що ґрунт задля неї виготовила так звана „друга молодість“, що та думка зросла повагом, що зрощувати і поливати її помагали непримітно задля самої Книленчихи „раціональні“ думки Койди; але-ж і старе корінне ще не погнило і не стане у неї, Книленчихи, снаги — знех-

тувати усю минувшину свою! а головна річ — дїти? Треба так, щоб вони були не тілько за неї, та ще й проти ёго, і щоб в усему — в усему няли їй віри на слово, і нї в чому, нї в чому не няли віри ё м у...

Книленчиха ще довго думала, і стала на тому, що „треба йти на все“... і отсїм розвязала вона усї вузлики, які досї, здавалося їй, стояли у неї на дорозї.. Годину — дві назад, їй ще здавалося, що вона колись кохала свого чоловіка, але тепер вона запевнилася, що все те було сама лишень брехня, мана́; вона сама себе дурила. „М о є тілько тепер прийшло д о м е н е“. З сїєю думкою Книленчиха знов повернулася на спину і весело всьміхнулася. „Так нехай воно й буде, — промовила вона — аби тілько... да нї! не таке я... нехай в і н собі і знає... що-ж! близько локоть та не вкусиш... нехай знає, нехай ковтає... Дїти? Ат! про Ерика нїчого й думати! він за мене й в огонь і в воду, а ще коли підкручу“...

Починало сьвїтати, коли Марґарита Павлівна заснула.

(Далї буде.)

ПРАВА ЧОЛОВІКА (les droits de l'homme) В ІМПЕРІЇ РОСИЙСЬКІЙ.*)

L'essence de l'esclavage est la destriction de la personalité humaine.
Lamennais.

I.

В однїй з своїх росправ Герберт Спенсер вказує на те, що в Анґлїї, почавши з статутів Мертонських від р. 1235 до р. 1873, було оголошено 18.110 законопостанов; з них за той-же час було перемінено, або зовсїм скасовано $^4/_5$. — Вказуючи на сей факт, знаменитий соціольоґ, каже: „Декотрі з отсїх постанов — скасовано через те, що вони оджили свій вік; інчі через те, що перемінилися обставини; але-ж мабуть і тих і сїх було не багацько; бо є проміж постанов, виданих за королевої Вікториї 650 скасовано до р. 1873“. Виходить найпевнїйша річ, що більшість законо-

*) Стаття отся прислана до нас на мові. великоруській, бо автор не вміє по нашому. Охоче переложивши її з великою подякою Вп. авторові, друкуємо. Най довідаються люде, як дивляться на „общерусское благо“ — Великороси, не прошкрібовані „общерусскою культурою“. — Ред.

*

постанов, касується через лихий їх вплив і через нездатність і „ми з легким серцем дивимося на такі переміни; ми цілком байдужі до скасовання законопостанов; ми забуваємо, що декотрі з них встигли до свого скасовання наробити більш чи менш лиха. Тепер своє невизначене вображеннє про лихий закон переміните на більш виразне; нагадайте собі, що той лихий закон беспосередно впливає на життє народне, і тоді помітите, які страждання, які недуги, яку смертність між людьми заподїває той закон! Навіть і тоді, коли закон чинить просту лишень притичину користуватися хоч би другорядними правами людськими, то й тоді він заподїває шкодливе змарнованнє часу, непотрібну утому і зайві турботи. А вже-ж на людину, закидану роботою, зайва турбота і утома впливають шкодливо і нарештї заподївають більшу, чи меншу шкоду здоровю... Тілько запевнившись, що лихий закон руйнує наше життє, можливо вообразити собі, яку силу невимовного горя і фізичного страждання, яку силу смертности показують оті тисячі парляментських законо-постанов, що признаються нікчемними, і належать до скасовання *).

Насамперед треба звертати увагу на те, що все отсе сказано про Анґлїю, де право звичаєве служить чималим полагодженнєм задля денекотрих гріхів законо-постанов, де громадська думка вимовлена вільно з уст і в пресї, вкупі з народним заступництвом і інчими убеспеками волї особистої, являються міцними рухачами усякого поступу, не минаючи і законодавчого. Отже, не вважаючи на всї такі щасливі умови, Спенсер все таки обурюється на те, що за 637 років видано 18.110 законо-постанов, с котрих зацїлїло тілько 20%, а 80% скасовано. Тимчасом законодавча робота Анґлїї виявляється невеликою: пересїчно лишень 28 постанов що року. Цифра невелика сама по собі. До того-ж в державі вольній проти невідповідних законів можна зняти і не без успіху протести в пресї, в парляментї, на вічах; а не поталанить не дати видання нового закону, тими-ж самісенькими заходами можна чи ранїйш, чи пізнїйш досягти скасовання шкодливого і непутящого закону. Значить, і в малій, пересїчній кількости щорічних нових законів в Анґлїї і в тому, що непутящі з них вже скасовано, не можна не бачити міцної убеспеки добробиту цїлого краю.

В Росії річ не можлива визначити точно, скілько видано нових законів не тілько за такий вельми довгий час, як шість віків, але хоч би с часу видання „Уложенія“ (статуту) царя Олексїя. За сей

*) H. Spencer L'indin. l'etat tract. Paris 1885. стор. 73—75.

час, як відаємо, видана численна сила нових законо-постанов таких, що не заведені до трёх **повних** зібрань законів*). Значить, можна добути собі тілько **найменше** виображеннє про те, скілько Росія придбала нових законів з 29 сїчня р. 1649, се б то з „Уложенія“ царя Олексїя. — А гляньмо-ж, що покаже нам сей minimum.

Перше повне зібраннє российських законів обіймає час 175 лїт, 9 місяцїв (з 29 сїчня р. 1649 до 12 грудня р. 1825); сюди заведено 30.920 законів.

Друге таке зібранне, починає закони з 12 грудня р. 1825, доводить до 1 марта р. 1881, значить 55 лїт, 2 місяцї і 19 день. За сей час видано 61.928 законів.

Третє повне зібраннє до 1 сїчня р. 1887 обіймає 5 лїт, 9 місяцїв і 29 день, заведено сюди 4.137 законів.

Таким чином з 29 сїчня р. 1659 до 1 сїчня 1887, се б то за 236 лїт, 9 місяцїв і 18 день видано в Росії що **найменше**, нових законів 101.984, значить, пересїчно 430 що' року, більш, нїж по одному закону що дня. Виходить в 15 разів більш нїж в Анґлії.

Цїлком невідомо, скілько з сїєї страшенної сили законів скасовано, бо у нас переміняють, додають і скасовують лишень „статьи свода законовъ“ (статутів, се б то властиво — тези, витягнуті з законо-постанов задля скомпоновання кодекса). А з одної тої-ж самої законо-постанови — іодї набірається чимало „статей“ (параґрафів) статуту і оден с тих §§. скасовано, а другі зацїлїли, то певна річ, що не вважаючи на частинні переміни ориґіналу законо-постанови, цїлу постанову здебільша доводиться уважати яко таку, що зберегла свою силу.

Інчі законо-постанови видають у нас вже подїливши їх на §§., котрі слово-в-слово і заводять потім до „своду“ і до ёго додатків; але й тут, коли трапляється переміна або скасованнє декотрих §§., то цїла постанова більш-менш все таки задержує свою силу. І от з сего погляду ми маємо право гадати, що найлїпший акт наших законів — судові статути 20 листопаду року 1864 ще не скасовані, кажу: найлїпший акт, бо серед монументів наших законів вельми мало таких: статути 19 лютого про знесеннє крепацтва; статути земства — 1 сїчня р. 1864 тай годї. Нема у мене думки, що отсї названі акти, с погляду наукового — цїлком вже добрі. Нї!

*) Карновичъ. Собраніе узаконеній Россійск. Государст. 1874 т. I. стор. XIII.

такої високої вдачі їм бракує; але порівнявши їх до всїх інчих наших законів, побачите, що вони далеко лїпші за їх і поступовійші.

II.

Статути судовництва 20 листопаду р. 1864 перш за все єсть перший ступінь завести в Росії щось хоч здалека подібне до анґлійської Великої Хартії Вольностей (Magna Charta libertatum) вимушеної у короля Івана 19 червня р. 1215. Ся Хартія і до нині є головним каменем особистої волї у Англичан: там, між інчим, постановлено було: „Жаден вольний горожанин не може бути арештованим або позбавленим своєї власности, чи привилеїв своїх, не може бути вигнаним, або оголошеним не під законом, або другим чином покараний, інакше, як по законному присуду своїх прав, або по законам свого краю. Кожного вільного горожанина можна покарати не інакше, як відповідно винї ёго. Наложену пеню не можна з ёго звскувати, доводячи ёго до повного розору. Навіть людей васальних і чорноземних жадними пенями не можна позбавляти їх возів, плугів і інчих господарських снастей *).

От на отсїй головній підвалинї зросли і розвилися потім усї вільні інституції Анґлії, котра вже в XV. в. між інчими мала законодавчу власть, що належало єдине і сукупно перам, палатї льордів і палатї громад — і суд присяжних.

Течія сего розвитку думи зрозуміла: с того часу, як раса людська почала виходити с первістного зоольоґічного становища, з'являється і неминуча потреба яким-будь робом полекшити насьлїдки закона боротьби за істнованнє, закона, що з усїєю своєю безмежною силою панує лишень у безсловесних животин, хоч би останнї і перебували в спілцї громадській, подібно комахам, бжолам і інч.

Деспотичне кермованнє громадою, або державою зберегає найбільшу силу останків первістного зоольоґічного становища людей; тим то й нема нічого дивного, що за таким устроєм кожна людина прямує — чи сяк, чи так убеспечити життє власне від тяжких стражданій, що заподїває закон боротьби за істнованнє; закон названий, мабуть через якесь непорозуміннє п р а в о м сильного; тимчасом, коли було б поправдї назвати ёго б е с п р а в і є м сильного; бо вже-ж, — хто сего не тямить! задля стихійної сили

---

*) Hume History England. Lond. 1833 т. I. стор.115.

і міцї, — жадного морального припону — не має; а початки усякого права і обовязків, можуть знаходитися тілько в моральних основах.

Ото-ж та хартія й наложила моральне путо, на, так мовити, зоольоґічну силу Івана: спершу користувалися с того самі тілько привилеёвані стани, котрі на щастте Анґлії, все-ж таки не вдавалися в саме тілько холопство та в приймованнє подарунків, зібраних з народа. Привилеёвані стани, хоча й для власної тілько користі, спиняли хижі поривання власті і приводили її систематично до норми, се б то примушували її шанувати загально-людські права кожної людини, права на життє і на волю. Перегодом з отсіми станами (баронами) зуміли порівнятися і інчі стани, і таким чином досягнули загального ладу, придбавши р. 1679 відомий закон під назвою Habeas Corpus Act.

Отсей закон надав право кожному арештованому, коли ёго арештовано не на кару по судовому присуду, або коли ёго не виряжено до суду присяжних, вимагати від кожного судді, що б він покликав ёго с під арешту в суд, і там розібравши, за що ёго арештовано, — не гаючись, або визволив с під арешту, або вирядив до суду присяжних. Суддя, що не схотїв виконати такої просьби арештанта (вязня) підлягав карі: платив на користь того арештанта 500 хунт. штер. — Законо-постанова (Hab. Corp. Act) зміцнила особисті права, що надала Велика Хатрія Вольностей. За зрушеннє волї особистої кожного Англичанина наложено було значні кари. Перегодом року 1714 заведено закон про неперемінаннє судей.

В мотивах до статутів російського судовництва, затверджених царем Олександром II. 20 листопаду р. 1864, здибуємо здавання на Habeas Corpus Act*); але ледві ті люде, що компонували статути, справдї таки думали, що вони спроможуться завести в Росії щось похоже на ту дїйсну, громадську убеспеку, якою єсть Hab. Corp. Act. Досить з нас вже й того, що ті люде заміряли́ся надїлити Росії XIX. віку щось подібне до Великої Хартії Анґлії XIII. віку! Оті поважані заміри, висловлені насамперед в §. I. судов. карного, де постановлено, що „нїкого не можна за злочинство і провинності віддати під суд інакше, як по правилу, заведеному до статутів карного судівництва“. — Здавалося, що злочинства і провинності обіймають усю сферу незаконних вчинків людських, тим то тодї майже нїхто не звертав уваги на додаток під §. 1, де сто-

*) Судебн. Уставы, изд. Госуд. канцеляріи 1887, т. II. ст. 31.

яло, що до судового стеження не залїчуються заходи полїциї і адмінїстрациї на те, що б запобігти і спинити злочиньства і провинности. Тимчасом хто-ж не відав, що в статутї про запобіганнє і спиняннє злочинств і провинностей (Св. Зак. т. XIV.) повнїсенько архаістичних куріозів, н. пр. про те, що „усї повинні входити в церкву „безъ ухилій“ (не силкуючись), або ще лїпше: „хто заведе суперечку, противну православію, на того без суду наложити мовчаннє“. Далї, „Полїция спиняє з самого початку усю новину, противну законам“... „Полїция піклуєть ся, що б молоді і молодші шанували старих і старших“ і т. д.*). Не звертали уваги як на отсї, так мовити, плятовічні постанови, так і на додаток до §. 1, ще й тому, що право, надане полїциї і адмінїстрациї, сходило на те, що б заздренних, чи обвиноважуємих виряжати до суду, що кермувався тими статутами, в котрих і досї стоїть, що „нїхто не може бути арештованим інакше, як за випадки в законї визначені“. А „вимаганнє взяти кого в арешт, належить виконати тодї лишень, коли єго вчинено ладом, показаним в статутї карного судівництва“. Нарештї постановлено, що „кожен суддя, кожен прокуратор запевнились в своїй окрузї, що хто-будь сидить під вартою без постанови компетентної на те властї, повинен, не гаючись, ослобонити єго с під варти“ **).

Яким-же властям статути 1864 р. надавали право брати людей під варту, в арешт? Суддї, постановлені урядом і непереміннї, суддї виборнї; а коли трапить ся, що на місцї злочинного вчинку, нема суддї, то й звичайна полїция; але-ж полїция, стежачи злочинство і злочинця, повинна була чинити те через роспитуваннє, через непримітне спостереженнє, не роблячи ревізій, хиба вже сталося так, що полїция набігла на саме злочинство, а суддї тут не трапилося. Жадним чином полїция не мала права чинити формальний опит нї обвиноважуємих, нї сьвідків. Зробити такий опит, полїция могла єдинє тілько тодї, коли запевнялася, що обвиноважуємий, або хто з сьвідків такий недужий, що заким прибуде суддя, він може вмерти. Що до обвиноважуємого, то закон надавав єму право, коли за 24 години не прибув суддя, і не вчинив опиту, вимагати, що б полїция взяла від єго і списала в протоколї -- єго виясненнє. Полїция повинна була зараз ослобоняти арештованого, коли показалося, що взяла єго через непо-

---

*) 3, 20, 70, 170, 173, 442 ст. XIV. т. Уст. о Пред. и пресеч. преступ. изд. 1857.

**) Ст. 8—11 Уст. Уголов. Судопр.

розуміннє, або через помилку. В загалї арештованнє і триманнє під вартою до суду, було обставлене ґарантіями, хоч би такими, як от н. пр. що б посадити під варту, треба, що б за чоловіком було злочинство таке, за яке в законї положено одібраннє горожанських прав; а коли злочинство не таке велике, так арештувати обвиновачуємого можна було тодї лишень, коли у його не було осілости" *).

Сьлїдство попереднє, чи „дознаніе" над злочинствами державними, або так званими, полїтичними, статут 1864 р. віддавав репрезентантам висшої маґістратури: по таким вчинкам — за які судили судові палати (звичайна — друга інстанція), сьлїдство мусїв робити оден з судей сего трибуналу, призначений головним його президентом (ст. 1037) а доки прибуде сей суддя, міг проводити звичайний сьлїдчий суддя; полїція-ж могла вступати до сїх злочинств тільки тодї, коли б сьлїдчий не був притомний, тай тодї не інакше, як під доглядом прокуратора (ст. 1038). Опитувати приздренного звичайний сьлїдчий мав право тодї лишень, коли від того часу, як приведено приздренного, минуло 24 години, а сьлїдчий, зробивши опит, мав право за згодою прокуратора, вислобонити с під варти приздренного (ibid. 1040).

Над злочинствами надзвичайними, за які судить карний верховний суд, — статут 1864 р. віддавав чинити сьлїдство одному з сенаторів касацийного сенату, якого призначить царь. Сей останнїй закон (ст. 1063) зберіг свою силу і досї; інчі-ж закони, що по статуту р. 1864 реґулёвали лад „дознаній" над злочинствами державними, скасовано ще 7 червня р. 1872. — Сьлїдство по таких справах нинї роблять: або жандармська полїція, або сьлїдчий, призначений самим царем.

Полїції жандармській, опріч прав полїції звичайної, надано ще інчих прав: їй дозволено робити ревізії, забирати папери, чинити опити, зрушати тайну почтових листів і телєґрамів, питаючись на останнє дозволу мінїстрів: правосудія і справ внутрішнїх. Варто зауважити, що отсего останнёго права статути р. 1864 не надавали навіть сьлїдчим суддям. Перегодом р. 1878 дозволено було сьлїдчим чинити огляд і ревізію приватної переписки, але і то не інакше, як одержавши на те дозвіл суду окружного. Таким чином силою законів 30 жовтня 1878 р. і 6 серпня 1880 тепер маємо в справах менших більшу убеспеку задля непорушення почтової

*) Ст. 254, 257, 258, 400—402, 419, 420 Уст. Уголов. Судопр.

і телеграфічної тайни, віж в справах більше важних! Додамо, що ще р. 1874 прокураторам судових палат надано право загадувати жандармами, замикати під варту обвиновачуємих і за такі вчинки, за які хоч і не положено карати одібранньм прав горожанських, але арешт спинить зносини між собою обвиновачуємих і не дасть їм заховати сьлїди злочинства.

Пісьля сего чудно було гадати, що зацїлїє вага судів і їх власті в справах про злочинства політичної вдачи! Вона й не зацїлїла, її знївечено — ось яким шляхом: 1) кожне сьлїдство, чи „дознаніе", коли воно буде скінчене, прокуратор судової палати пересилає до мінїстра правосудія, а сей, порозумівшись з мінїстром справ внутрішнїх, або наказує зробити сьлїдство звичайним ладом (сего нїколи майже не буває), або (се буває звичайно) питає царськ ї волї на те, щоб залишити справу без насьлїдків, або **розсудити її заходами адмінїстративними** (§. 1035). — 2) Далї вага і значіннє судів в справах державних злочинств знївечена закобом 14 серпня 1881 про охорону ладу державного і спокою громадського, знов-же і закон про догляд полїцейський, котрий призначає сама адмінїстрація (12 березіля р. 1882). Отсї два закони призначають нечувані тяжкі і занадто варварські кари. Н. пр. по §. 24 статуту про догляд полїції, можна без сьлїдства і без суду одібрати **усї засоби заробітків на прожиток**!...

Усї отсі нелюдські закони заведено до св. Зак. т. XIV., через що і виявилася уся сила і вага додатка до §. 1 карного статуту р. 1864. Отсї нові закони чисто спаралїзували усї постанови статутів 1864... Правда, що отсї нові закони видано яко „тимчасові", але вони істнують собі яко звичайні і стали далеко більш звичайними нїж звичайні... (Далї буде).

Іван Алетов.

ПЯТЬДЕСЯТЬ ЛІТ НАРОДНОЇ БОРОТЬБИ СЛОВЕНЦІВ.*)

Опріч партій старих і молодих або консервативних і лїберальних утворилася конечно ще третя „партія славянська". Коли обі перші

*) див. „Правда" вип. V. 1890. стор. 160—162.

партії піклуються про справи домашні, партія третя звертає щораз більшу бачність на справи загально-славянські, вважаючи, що від користного або некористного успіху справ загально-славянських, залежна уся наша будущина народна. Про справи славянські піклувався іменно дневник „Slov. Narod“, поки в Люблянї не основано нової часописї „Slovan“ (1883 р), котра по пяти роках упала, а найшла достойного заступника в новім, 1888 р. заснованім „Slov. Svet“-ї. Треба признати, що так добре ознаёмленої з справами і так добре редаґованої часописі досї у нас Словенцїв не було. Так що-ж, коли партія старших, не бажаючи знаємити своїх прихильників с тою славянською партією, показалася так неприхильною до того нового орґану, що через два роки мовчала зовсїм про ёго так, наче би на словенській мові й не було н. сьвітї нїякого „Slov. Svet-a“. Тай часописі молодших не показалися для ёго прихильнїйшими.

Отже задля того, що мало хто знає про сю нову часопись, немає вона більш 300 пренумерантів, а сего мало, що би її удержати. Одначе вже в сїм недовгім часї вела вона вже завзяту боротьбу передовсїм з урядом, позаяк перші її числа зараз сконфісковано. З сего можна було легко додумуватися, що уряд між Словенцями не бажає мати Славян. Особливу бачність звертав „Slov. Svet“ на те, що би переведено народну автономію, а також в церкві замісць латинської мови заведено старословянську. Се неперечно було би незвичайно успішне задля розвитку нашої народности; одначе про першу справу наші посли народні не дуже дбають, а проти другої виступає уся наша єрархія за приводом церковних достойників, а нехтуючи такі погляди, заступається за єдність католицької церкви у Словенцїв. Найбільшу прислугу клерикалам вчинив нїким непокликаний професор теольоґії Д-р. Магнїч, засїявши завзяту суперечку проміж народом. Під опікою єпископів горицького, люблянського, терстенського та целовецького заснував він в Горициї нову часопись „Rimski Katolik“, в котрій став насамперед гудити дотеперішню лїтературну дїяльність Словенцїв, і се викликало велике обуреннє. Опісьля почав боротьбу з „Slov. Svet“-ом про єдність римсько-католицької церкви, котра, мовляв, була і мусить зістати латинською. Одначе в своїй ревности посунувся так далеко, що сам почав нївечити і єдність і чисту науку католицької церкви. Задля того виступили проти сего доктора теольоґії інші сьвященики в часописі „Slov. Svet“, котра від пів року була заповнена по більшій части відповіддю Д-ру Магнїчеві, написаною вченим, а Словенцям прихильним сьвящеником словенським. Одначе боротьба проти фанатизму і загорілости найзавзятїйша, отже може бути, що сї арґумента не переконають суперечника Словенцїв, котрий і дальше воюватиме в своїм „Римськім

Католику". Найкраще вчинили б Словенції, як би ні оден с поміж їх не приймав сеї часописі, та позаяк вона стоїть під опікою єпископів, отже низше духовенство мусить нехотя її приймати. Чи с того вийде яка користь католицькій церкві, годі тепер впевняти.

Маємо отже перед собою не дуже то відрадні вигляди, маємо нову суперечку в своєму таборі, неначе б то й не було якої іншої народної роботи. Але се наше життє народне дає привід нїмецькій пресї подавати донеси на весь словенський нарід. Словенцї, пишуть нїмецькі часописі, бажали би відцуратися своєї народности а навіть своєї віри, та приняти православіє або заподїяти щось ще страшнїйшого. Боже борони дати такому народові ще більшу волю. Найкраще, кажуть вони, було би, коли б Словенцїв зівсім знївечено. І справдї найшлися такі, що раз-в-раз придумують над способами, як найпевнїще можна би придусити всяке життє між Словенцями.

Оден такий спосіб вже дїйсно видумали. Наші нїмецькі сусїди в Градцї стирийськім заснували нове товариство „Südmark" („Південна Україна"), с такою метою, що би збірати гроші задля підпомоги і росповсюження нїмецької народности в альпейських краях словенських, закуповуючи маєтности селянські у Словенцїв і заселяючи їх нїмецькими поселенцями; а також підпомагати нїмецьких ремісників та промисловцїв *). Небавом має се товариство роспочати свою діяльність. Наше становище буде тодї похоже на становище Русинів-Українцїв або Поляків познанських. Немає нїякого сумнїву, що такими способами можуть нас помалу зовсїм знївечити, бо тутешнї Нїмцї мають по наших містах, місточках, а навіть по селах тільки прихильників, котрі вестимуть полїтику нїмецьку таким ладом і вже давно трудяться пісьля сеї проґрами сего нового товариства. При своїх суперечках про нїсенїтницї опізняються Словенцї захиститися проти такому поступованню противників, бо і що-ж се поможе, що десь-не-десь заложать касу задаткову або щадничу, коли немає у нас стільки любові народної, именно між нашими капіталїстами, що би вони свої гроші дали до народних інститутів замісць до нїмецьких. Ось се й причина що найкращі наші бажання народні не можуть нїколи сповнитися, і що чужоземцї не безосновно кажуть, що ми Словенцї не маємо капіталів.

Перші свої роботи почне се товариство „Südmark" в південній Стирії і легко може дійти до того, що ми опинимося вже на краю пропасті, коли Словенцї в Люблянї і Країнї боротимуться ще з Д-ром Маґ-

*) Zur Förderung des Deutschthums in den slovenischen Alpengebieten durch Ankauf von Bauerngütern und deren Besiedelung durch deutsche Bauern, zur Unterstützung deutscher Handwerker und Gewebetreibender etc.

нічем про єдність католицької церкви в нашім народї! С того бачимо, яка у нас недостача добрих проводирів, а то таких проводирів, котрі звертали би бачність на пильнїйші справи, не допускаючи, що би в справах, іменно таких, як в горі показана, дійшло до того, що „duobus litigantibus tertius gaudet“. А що побідить Нїмець, то нема чого й сумнїватися.

Чуємо справді всїлякі жалї на злі часи, одначе часи все такі, які люде. Ніхто з нас не може нарікати на долю, що одиницї с поміж нашого народу падатимуть жертвою тої нещасної долї, бо се нещастє можна би відвернути в одній хвилї, коли б деякі наші партії в народї вилїчилися с тих дурощів, що опріч свого **я**, не бачить більш нікого. Нехай отже пропадаюь ті партії старих і молодих, бо вони заподїяли чимало шкоди в народї, а найбільша шкода — се байдужність та індеферентизм, так розповсюжені в народї, що навіть найгрізнїйша небеспечність не може єго оживити до сьмілїйшої дїяльности. А тимчасом можемо лише щиро бажати успіху третїй партії — славянській, бо ідея взаїмности і солїдарности славяньської має ще велике значіннє для славянських племен в історії всесьвітній і ще більше виглядів, які віщують славянщинї її прихильники. Ся ідея — се сила, що може ще ворушити думки і руки нашого простолюдця, і вона ще тільки спроможеться поправити зопсований характер народний. Ідея славянська оживлятиме Словенцїв і переняті нею можуть вони боротися з своїми ворогами; без тої ідеї вони загинуть, бо при таких обставинах сили їх за слабі до успішної оборони.

Згадану в горі славянську партію дожидає в будущинї важна задача; іменно мусить вона пильнувати, що би при виборах вийшли такі люде їх послами, котрі служитимуть народній справі не задля почестей або грошей, але з саможертвою і по правдї, так що би нарід їм вповні вірив і вважав їх справжнїми своїми заступниками. За 50 лїт зібрали ми на сїм полї чимало сумного досьвіду і не бажаємо зовсїм подібних проб в будущинї повтаряти, бо на таке ми не заслужили собі. Але коли б нас постигла доля полабських Славян, нехай нїхто тодї не подивує, бо деякі щасливші наші брати-Славяне зовсїм про нас забули.

Петро Мік—єць.

ЩО БУЛО, ТЕ МОХОМ ПОРОСЛО.*)

Драма в 5-ти діях Карпенка-Карого.

Одміна друга.

У Домахи в хаті. Довгий стіл (зсовують два до купи), покритий товстою скатеркою. Кругом лавки. За столом сидять густо люде. На столї гильце, миски з стравою, хлїба нарізано. Людей у хатї багато, і стоять і сидять... На печи і на припічку дїти стоять, Музика. Молоді на посаді.

ЯВА І.

ДЇВЧАТА.

Із за гори гуска летїла,
С перцем капуста кипіла;
Хоч с перцем — не с перцем —
Просимо с щирим серцем.
Їжте, бояре, ложками,
Бо в нас капуста діжками,
Бо в нас Ярина садила —
То в нас капуста вродила.
Ви, бояре, ви, чужосторонцї
Та не беріть по повні ложцї
А беріте по половинцї —
Що б стало всїй родинцї.
Мир миром,
Пироги з сиром,
Вареники в маслї,
Дружечки прекрасні
Просимо вас.
Їли, бояре, їли,
Цїлого вола з'їли;
На столї нї рісочки,
Під столом нї кісточки.
Їли, дружечки, їли,
Пів голубчика з'їли:

---

*) див. „Правда" випуск за лютий 1890, стор. 130—138.

Під столом ні рісочки,
На столї всї кісточки.

(Як тілько починають сьпівати сей посьлїдний куплєт, або трохи й раньше, староста подає молодим рушник і виводить їх зза столу. Молоді кланяються матері в пояс і їдуть на двір. За ними помалу виходять ті люде, що стояли і сидїли в хатї. Зза столу всї встають, дякують Домасї. Як пісня скінчиться, зараз музика починає грати веселої — всї виходять на двір, музики позад усїх).

1. ЧОЛОВІК (голосно викрикує).

Дай Боже, панїматко, онуків діждати!

2. ЧОЛОВІК.

І їх поженити.

1. ЧОЛОВІК (так само).

А нам потанцювати!

(Легенько пританцёвує й виходить).

ДОМАХА.

Дай Боже, дай Боже! Просимо на прохолоду потанцювати. (Всї вийшли і музика граючи вийшла. Поки йде дія, музика хвилями долїтає в хату.)

ЯВА II.

(Соломія й Домаха дещо прибірають.)

СОЛОМІЯ.

Недурно, мабуть тітко, весїлля зветься весїллям! Гляньте, які всї люде на виду веселі: старі мов помолодчали, а молоді як мак цвитуть. Як би увесь вік, здається б і умерати чоловік не схотїв.

ДОМАХА.

Що-ж? Інчі увесь вік так живуть. Молодими любляться, а в любощах не скучати; під старість в дїтках кохаються, на них глядя -- згадують молодощі, то-ж радїють.

СОЛОМІЯ (зітхає.)

Добре, як любляться!

ДОМАХА.

Мої, слава Богу, як голубів пара.

СОЛОМІЯ.

Ох, не згадуйте, тітко, наперед; ще пождіть трохи.

ДОМАХА.

Господь с тобою, ти наче що віщуєш!

СОЛОМІЯ.

І ми с Карпом любилися до шлюбу, а як повінчалися, так на другий день любощі мов хміль пройшли і він зненавидїв мене.

ДОМАХА.

Ото лихо! Се надзвичайно... пісьля шлюбу ще більше повинні любитися. Чого-ж се так? Може що пороблено... Може яка недобра людина.

СОЛОМІЯ.

Пороблено, ох, пороблено!

ДОМАХА.

Заступи нас, Мати Божа — у перше чую!

СОЛОМІЯ.

Нїкому не казала, а вам, тіточко, скажу. (Оглядається.) Перед самим шлюбом!... покликав мене атаман до Хвильки, бодай того Хвильку скорчило в три погибелї. Прийшла я, а він і давай мене улещать, що б сама пішла до пана просить дозволу, бо інакше не звінчають... Я з дуру згодилася, пішла за ним, іродом, ох! на лихо собі пішла, а посьлї посоромилась признатися Карпові і росказать ёму по правдї, а він мене за те саме й зненавидїв Тепер, як тілько гляне на ту корову, що пан подарував у понедїлок, так і є менї!... З синяків не вилажу! А чим я винна! Дай Боже, тїтко, що б ваш зять, Микола, був розумнїщий і не ремствував на Ярину, бо звісно... вона така красива!... Хиба то і воля...

ДОМАХА.

Стрівай, стрівай! Догадуюсь, що ти думаєш. Нї, голубко, я за Ярину нічого не боюся, я її виховала! Як око ховала і виховала! А скілько я попотрусилася, один Бог знає. Бувало отсе загадають у двір: чи сад чистить, чи до іншої роботи, де певно пан або й Хвилька побачить, то я сама іду замісць неї: і на панських і на своїх днях робила панщину.

СОЛОМІЯ (на бік.)

Бреши, бреши! (До Домахи) Не вже-ж і перед шлюбом пан її не бачив?

ДОМАХА.

Боронив Бог! І попотерпіла-ж я, як ішла у двір просити дозволу на шлюб. Так і так, кажу, пане, дозвольте! А він і каже: я щось твоєї дочки не памятаю... приведи ти її, я подивлюся, яка вона. Я й одеревеніла, мов нежива стала. А тут на моє щастте вийшла пані, почала щось балакати, а він і каже до мене: я спитаю Пилипа, або атамана, іди собі з Богом! С тим і пішла. Прийшла до дому ні жива, ні мертва, упала перед образами, та молюся, та плачу, слезами умиваю. І зглянулась Матїр Божа над моїми слезами! У вечері прийшов атаман і приніс квіток од пана, що б звінчав Миколу з Яриною. Поставила я перед образом воскову сьвічку і цїлу нїч молилася.

СОЛОМІЯ.

Щаслива-ж ваша Ярина.

ДОМАХА.

На все Божа воля! У мене їх було одинайцятеро, осталася одна Ярина, може хоч вона буде щаслива... та ну, годі сумувати! А то ми с тобою забалакались, а час плине. Іди-ж, потанцюєм, против тебе-ж нема! (вийшла).

ЯВА III.

СОЛОМІЯ (одна.)

Я зараз! Тілько хустку на голові поправлю! (поправляється.) Бач, яке у мене щастте!... Письля нашого весїлля, були ми с Карпом на трех весїллях і письля кожного він бив мене... А через що? З дурного свого розуму! Тілько засьпівають молодій: „Не бійся, матїнко, не бійся", а він зараз до мене: бач! які у других жінки! і почне. Того-ж і не розбіра́, божевільний, що сю пісню сьпівали не красивим дївчатам, бо звісно, хто-ж на них покваниться... Ну, сегодня я надїялась, ну, сегодня радїла — хорошуля заміж йде! От, думала собі: Ярини не минула та-ж доля, що мене, тепер Карпо переконається, що не я одна така, і перестане мене що дня карати! Яринї те-ж засьпівають: „Не бійся, матїнко, не бійся, та в червоні чобітки обуйся!... Буде знова Карпо лупцювати! (Входить Корнюшка).

ЯВА IV.

(Корнюшка і Соломія).

КОРНЮШКА.

О, Соломія! А я тебе скрізь шукаю, вже й тут давно танцюю, аж упрів, а тебе не бачу... Зайшов води напитися і знайшов кого треба. (Пє воду).

СОМОМІЯ.

На біса я тобі здалася?

КОРНЮШКА (оглядається.)

Іди зараз у двір до Пилипа.

СОЛОМІЯ.

Хай тобі біс, с твоїм двором і с Пилипом — далися вони мені в знаки, кожен день ребра болять.

КОРНЮШКА.

Чого тобі тепер боятися? Пилип Сидорович кажуть, що квітка гарна, поки не зірвана, та не помята! Ха, ха, ха!

СОЛОМІЯ.

Тьфу! Чого ти зуби скалиш? Бодай ти і твій Пилип Судорович вкупі с паном засьміялись на кутні.

КОРНЮШКА.

Чого-ж мені плакати? Нам зовсім ні почому дурні твої речі!

СОЛОМІЯ.

Заплачеш, як чорти тебе гаком зачеплять! (Іде).

КОРНЮШКА.

Стрівай!

СОЛОМІЯ.

Іди к бісу.

КОРНЮШКА.

Єй Богу, тебе кликав Пилип Сидорович, що б я з сего місця не зійшов, коли брешу. І ще звелїв сказати тобі, так, що б нїхто і не чув і не бачив.

СОЛОМІЯ.

Ото! скажи, чого?

КОРНЮШКА (усьміхається).

Не знаю.

СОЛОМІЯ.

Брешеш, ти знаєш! Ти як той чорт скрізь пролїзеш, усе вивідаєш!

КОРНЮШКА.

Не дурно в об'ученії у Пилипа! (Оглядається) тілько цур мовчати! (Тихо) Догадуюсь, що про Ярину щось буде.

СОЛОМІЯ.

Не вже? Що-ж, що?

КОРНЮШКА.

Сама почуєш! Іди-ж, а я ще трохи тут побуду, потанцюю, що б не догадались. (Виходить).

ЯВА V.

(Соломія, а потім Карпо.)

СОЛОМІЯ.

І ноги трусяться від цікавості, і серце тремтить. Про Ярину? От, коли б! Тодї і на моїй вулицї буде празник! Побіжу, що він менї скаже. (Хутко йде, на зустріч їй Карпо).

КАРПО.

Куди так хутко? За двірським зубоскалом?

СОЛОМІЯ.

Та дурний, тричі дурний, ще й божевільний! Тай гляди, що скоро за півня прирівнуєш!

КАРПО.

Щезни з очей!

СОЛОМІЯ (на бік)

Коли б ще не бив! (Пішла).

ЯВА VI.

КАРПО (оден).

Їй байдуже, сьвітить очима, як та кітка, що сало з'їла!... Облизалась, а й годї — бий її, скілько влїзе, сала не вернеш; — а я

не могу забути своєї зневаги, свого сорому перед усіма людьми.. Може усї вже й забули про мене і про той випадок, а менї здається, що люде у мене за плечима зморгуються, тикають на мене пальцями й сьміються. Микола веселий, не надивиться на Ярину, а вона як ясочка, видко, що гріха не чує за собою. Щаслива пара, і мене се мучить, бо Микола сьміється надомною.

ЯВА VII.

(Микола і Карпо).

МИКОЛА (з входа).

Ха, ха, ха!

КАРПО (на бік).

Бач, який веселий! (До Миколи) Чого так?

МИКОЛА.

Там, брат, кацап таке витворяв зараз, що всї покотом лягали від сьміху. Сидїв, сидїв на призьбі, а далї не видержав, як скочить, як крикне: постойте хохли, я с княгинею потанцюю! Вийшла Ярина і стала, всї перестали танцювати, — дивляться, а він засукав рукава, трухнув чубом раз, трухнув в друге і давай! Там такі вихиляси робив, що прямо луснуть можна від сьміху. І не танцює, стоїть на місцї та підгукує: „Вах, умру! вах, умру! вах умру!" а самого мов судомить... Умірав, умірав, а далї трах! І став стовбала, давай ходить на руках а сорочка ёму спустилась аж на голову! Ха, ха, ха! А бодай тебе!

ЯВА VIII.

(Ярина, Микола і Карпо).

ЯРИНА.

Ходім на двір, там кацапа просять, що б потанцював, мати ёго частують і він зараз почне свої вихиляси!

МИКОЛА.

Вах, умру! Бодай ёго... у мене вже боки болять від сьмїху.

КАРПО.

Піду-ж і я подивлюся (вийшов).

ЯРИНА (бере Миколу за руку).

Ходїм!

МИКОЛА.

Останьмось трохи на одинцї. (Обіймає її, сідають.) Зіронько моя: який я щасливий! (Заглядає їй у вічі.) Вже скоро підемо до мене.

ЯРИНА (соромливо.)

Підемо.

МИКОЛА.

Там нас жде постїль біла. (Ярина зовсїм засоромилась.) Чого-ж ти? (Ярина палко обнімає єго.) Ти рада? Тобі весело?

ЯРИНА (притулившись до него.)

Ну бо, Миколо, не роспитуй. Менї так чудно робиться, як я подумаю, що ми с тобою у двох зостанемся... І так гарно... гарно... і серце бється радісно.

МИКОЛА.

Я чую, як воно бється! Ти вся тремтиш, мов перепілка, що під сїтку попалась... О, перепілочко моя, я сам не свій... Коли б мерщій вже йти...

ЯРИНА.

Я б хотїла зостатися зараз с тобою на самотї.. і щоб нїкого не було: нї людей, нї свашок, ні матері, нї батька... тільки ти, та я! (Цїлуються. Мизику чути дуже).

ЯВА IX.

(Домаха, а всьлїд за нею дружки, старости, музика і люде.)

ДОМАХА.

Голубята! (Микола і Ярина встають. Ярина засоромилась). Пора вже тебе в дорогу виряжати, дитино моя... Слухай свекрухи, угожай свекрові, та любіться, як Бог велїв і будьте щасливі.

ДРУЖКИ.

Покірливе то деревце похиляється, покірливе то дитятко поклоняється. (Ярина кланяється матері).

Ой приступи ти, Ярино, та ще й ближче.
Поклонися неньцї своїй да ще й нижче.
Ой, оглянься ти, Ярино, назад себе,
Стоїть твоя родинонько кругом тебе!

(*Староста заводить молодих за стіл і люде сідають. Другий староста бере платок і очіпок, кладе на коровай, потім коровай кладе на голову, несе до столу*).

Ой глянь, Ярино,
Крізь колач,
Карими очима
Тай заплач.
Ось твій іде,
Розмай несе,
Розмай косу,
Загубив красу,
Все забере.

Ой глянь на поріг діво
Несуть твоє діло,
Як сьніг білесеньке,
Як папір тонесеньке.
Біле ізвивання,
Вічне покривання,
Із білого цьвіту
Єсть ёго по всїм сьвіту;
Біле не линюще
Всїм дївкам не минуще.

(*Сваха надїває Яринї очіпок на голову.*)

Що-ж бо ти, свашко робиш,
На що-ж ти кісоньку ломиш!
Що-ж бо ти ізробила?
Кісоньку поломила!

(*Ярина скидає очіпок і кидає ёго на землю.*)

Іскинь, іскинь, бо не годиться,
Краще дївка, як молодиця.
Іскинь, іскинь, бо не подоба,
Не пристає очіпок до лоба.

(*Сваха знов надїває очіпок Яринї на голову. Сьпівають ту-ж пісьню. За третим разом очіпок остаєть́ся на голові. Поки пісьня сьпіваєть́ся третїй раз, одна свашка стає з одного боку Ярини, друга з другого, здіймають з неї квітки, одна сваха надїває на себе квітки, а друга шапку молодого, беруть хустку і віють нею над головою Ярини. Ярина плаче*).

СВАХИ.

Покритка плаче,
Чогось вона хоче,
Чепчика, китаєчки
На свою головочку.

(*Свахи покривають Яринї хусткою голову і лице, і завязують з заду стрічкою. Входить атаман, одзиває Домаху на бік і тихо балакає*).

СВАХИ.

Я тебе, сестрице, покриваю
Щасттєм, здоровлєм надїляю.

ДОМАХА (перелякано.)

разом { Ох, Боже мій! Ох, Боже мій!

СВАХИ.

Що б була здорова... (пісьня обривається).

ВСЇ.

Що там? (Ярина зриває хустку.)

ДОМАХА.

Що-ж се за напасть! Люде добрі, чи чули ви? Велено зараз з весїлля взяти Миколу у двір!

МИКОЛА.

Мене?! За віщо?

АТАМАН.

Там скажуть.

КАРПО.

От тобі й весїлля!

СОЛОМІЯ (Карпові тихо.)

Я тобі казала...

АТАМАН.

Ходїм, Миколо! (Ярина падає Миколї на груди. Всї здивовані, потеряні. Картина).

(З а в і с а). (Далї буде).

ВІСТІ.

С Київа 10 (22) лютого.

(Реферат Каманіна про Залїзняка в історичному товаристві лїтописця Нестора. Заходи знївечення штунди. Вистава Чорноморцїв).

Київська публїка, що інтересується історією рідної України, завждї охоче вчащає на засїдання історичного товариства „Нестора". Були часи, коли заходити на засїдання товариства було вільно кожному, коли не треба було добувати на те вступних білєтів; тодї траплялося, що величезна авдіторія в унїверсітетї не поміщала публїки. Але коли заведено на унїверсітетї статути р. 1884, і коли господарити на повну руку почав ректор Ренненкампф, — він став налягати і на товариство Нестора. Не маючи спроміжности чисто знївечити товариство, ректор почав вимагати, що б на засїдання пускали публїку тілько по білєтам. Одначе-ж і тепер трапляються такі засїдання, що авдіторія буває повнїсенька. Так само було 4 (16) лютого, коли д. Каманін реферував про Максима Залїзняка. Референту поталанило знайти нові документи про сего народного велитня. От короткий зміст реферату.

Залїзняк Максим — родом з місточка Ведмедівки (в Київщинї) був головний дїяч того народного повстання 1768 р., що зоветься Колїївщиною. (Д. Каманін гадає, що се слово вийшло з скороченого collegi, се б то товариші). В знайдених документах єсть сьвідчання Максима про єго особу. Він виявив перед комісією, що судила єго, що він син простого селянина, лїт 20, подався на Січ Запорожську і перебував там лїт 19, а потім, по козацькому звичаю, пішов в манастирь, спокутувати свої гріхи. Спершу він був в Онуфрієвському монастирі в Жаботинї, а на веснї р. 1768 перейшов до монастиря Мотронівського. На Великдень прийшло сюди сїм січовиків з Єсипом Шелестом і почали підбивати народ до руху проти панів. Небавом Шелест посварився с товариством; в сварцї єго вбито а на атамана обібрали Максима Залїзняка. Тимчасом конфедерати поруйнували монастирі. Максим, кликнувши добрих товаришів з Сїчи, підняв повстаннє. Мотронівські ченцї, вбачаючи страшні утиски Поляків над українським народом, не тілько не спиняли повстання, а навіть благословили єго, яко сьвяте дїло за волю і за віру. Перед виступленнєм в поход Залїзняка ігумен відслужив молебень і окропив сьвященою водою Залїзнякове військо. Куди рушав Залїзняк з військом? він каже на Умань; тимчасом інчі сучасні сьвідки кажуть, що він ішов на Сьмілу, Черкаси, Богуслав і Лисянку. З єго ватаги повидїлялися менші під проводом Швачки, Журби, Шила, Бондаренка і інч., а з сїх віддїлів менші; були такі дрібні ватаги. що чоловіка з 10. — Повстаннє обгорнуло Брацлавщину, повіти Київський, Житомирський, Овруцький і інчі. Головна сила Залїзнякова обложила Умань. Залїзняк повідав, що тут вбито 2000 Поляків і жидів. (З інчих жерел відаємо, що вбито 5000 опріч жидів). Взявши Умань, гайдамаки подїлили здобич: Гонта взяв собі 100 червінцїв, 600 руб. і силу срібла, убрання, зброї і т. інч. Залїзняк взяв

700 р. і срібні речі, що спродав за 170 руб. З рухомого добра гайдамаки брали, скілько хто спромігся. Зрадою Москалів, Ґонта і Залїзняк були полонені 6 липня. Повстаннє московське і польске військо спинили. Багацько колїїв повтїкало і поховалося по монастирях, найпаче в Мотронівському і в Успенському, Ірдинському; ігумен остатнёго, Гаврило Іскра, вельми сприяв повстанню; сам їздив з гайдамаками і руйнував монастирі унїятські. Полонених гайдамаків поділено на двоє: одних судили комісії польскі, других московські у Київі. Київська комісія присудила покарати на горло Залїзняка, Неживого і Швачку. Кару придумали чисто московську, живими положити на колесо і четвертувати; але потім „змилувалися" і замісць смерті, присудили вибити „кнутомъ", давши по 150 ударів, потім повирізувати ніздри, потаврувати чола і щоки і закинути на віки в каторгу до Нерчинська... Недолїтків присужували бити кнутом по 25 ударів. Усїх гайдамаків у Київі покарано з Залїзняком 204 чоловіка.

Між документами, знайденими референтом є метрика о смерті „колодника" Максима Залїзняка у Київі в „Інвалидному домі". Гадають, що той „колодникъ" і був герой колїївщини, що він з дороги, як вели ёго на Сібір, утїк, але ёго злапали. Але се річ зовсім непевна; бо в метрицї тому „колодникові" визначено 45 років, а дїйсному герою колїївщини було б тодї не менш 75 лїт.

Д. Каманін, реферуючи про гайдамаччину, виводив, що вона прискорила зруйнованнє Сїчі і розділ Польщі р. 1772; але жадним чином с таким виводом згодитися не можна.

Зруйновання Сїчі вимагала лукава полїтика московська і прямованнє московського уряду знївечити на Українї волю і закріпостити український народ в панське ярмо.

Останнїми часами пішла по Росії, а вже-ж і в Київі мода на всякі з'їзди. Сегоднї роспічнеться з'їзд сїльских господарів с цїлої західної України. Про ёго буде річ тодї, як він відбудеться, а тепер кілько слів про з'їзд ґубернаторів, що відбувся в січнї у Київі під проводом ґенерал-ґубернатора ґрафа Ігнатьева. На сему з'їздї головна річ була: якими заходами знївечити штунду? через се до з'їзду кликали митрополїту Платона і єпископа Іренея (недавного попа Орду, поповича с Переяславського повіту і страшенного ворога українського слова і штунди). Перше питаннє було: з відкіля взялася штунда, і чи признати її занадто шкодливою сектою, чи нї. — Бачте, коли вона „особенно вредна" (занадто шкодлива), тодї задля штундових пішли б тяжкі кари: засланнє по Східного Сібіру. Сего давно вже добивалися; київський ґубернатор Гессе ще р. 1881 подав про се думку, а ще більш налягав на те наступник ёго Гудим-Левкович, але небіжчик Дрентельн не хотїв пристати до сієї думки; не пристав до неї і нинї ґр. Ігнатьев, хоча з ним згодився Платон, але більшість з'їзду прирадила прохати уряд, що б штундових вважати занадто шкодливими і засилати їх за Кавказ. На ґубернаторському з'їздї, як і на з'їздї попів і місіонерів, що відбувався у Київі з 15 (27) січня — думки розійшлися на двоє: більшість — майже самі Великороси, доводили, що штунда єсть нї що більш, як добутки великоруських сект раціоналїзму; меншість запевняла, що штунду росплодили по Українї Нїмцї анабапти-

сти. — Далї було цїкаве питаннє: чи не єсть штунда добутком соціялїзму? Стали на тому — що нї; що штунда — дїло чисто релїгійне і вона в побитї соціяльному шкоди не робить, але занадто шкодить в справі релїгії, хоча коли вона розвиватиметься далї, так неминуче набереться „чистаго соціялизма“. Таким чином з'їзд прирадив урядові задля знївечення штунди от які заходи: 1) Проводирів штунди засилати адмінїстративною стежкою за Кавказ; 2) Заборонити штундовим збіратися на молитви (потайно се давно заборонено, а нинї річ іде про те, що б заборону завести в закон і зробити її усїм відомою); 3) Київським штундовим заборонити виїздити с Київа і повіддавати їх під догляд — поліції. — Що з сего вийде, не вгадати; вже доброго нїчого сподїватися. — 7 лютого митрополїта Платон повіз в Петербург до Синоду величезний доклад про штунду і заходи проти неї. Небавом поїде до столиці і ґенерал-ґубернатор з своїм докладом. Мушу сказати, що на отсему потайному з'їздї, що засїдання єго нагадували часи середневічних інвкізицийних судів, більш за всїх гуманними для штунди показалися митрополїта і ґенерал-ґубернатор, а найлютїйшими три правобережних ґубернатори (Тамара, Глинка і Яновський) да епископ Орда. Опріч своєї гуманности ґр. Ігнатьєв показав себе людиною тямущою і в історії великоруського расколу, а ще більш тямущим і доволї начитаним в питаннях богословських. — Суворі приради з'їзду мене не дивують. Поміж місіонерами проти штунди сю зіму видавався своїми заходами професор духовної академії Скворцов: по недїлям і що сьвята він провадив в церкві пісьля вечернї змагання с штундовими і напучування їх, що б верталися „въ лоно православной церкви.“

Не скажу, які плоди отримала праця Скворцова, але погляд єго на місіонерські заходи і користь від них занадто виразно відбився, певна річ, проти волї самого Скворцова, в єго докладі епископу Ордї, яко президенту київського антиштундового комітету. Менї поталанило перечитати той доклад. Між інчими, не зовсїм вже лихими, а часом і добрими заходами проти штундових, професор Скворцов радить: надрукувати реєстер усїх відомих досї штундових, і роздати єго попам на те, що б вони стежили тих штундових; далї, наказати попам, що б вони ходячи по хатах своїх парохіян „з молитвою і сьвященою водою“ на сьвятах, пильно стежили, чи нема в якій хатї свого, чи захожого штундового — і коли є, зараз єго віддавати до рук, „кого слѣдуетъ“, се б то до рук поліції! Орґанїзувати у Київі спеціяльний комітет задля усовіщування штундових, і коли останнї не послухаються усовіщування, так вдаватися до адмінїстрації, що б висилала їх (§§. 9 і 10 докладу). Прохати ґенерал-ґубернатора, що б не потайним, а публїчним наказом заборонив у Київі збіратися штундовим на молитви і звелїв полїції зупинити пропаґаиду штундової науки (§ 11). Заборонити „вожакам“ (проводирям) штунди держати у себе артїлї яких-будь робітників, або приймати до себе людей на кватири і зробити у тих вожаків і в складї книжок біблїйного (Анґлїйського) товариства потайні ревізії (§. 19). Завести по всїх київських школах, що б релїгії учили дїтей що дня. Нарештї проф. Скворцов радить наказати попам, як найчастїйше ходити по хатах в тих селах, де спостережуть, що православні парахвіяне стосуються з сектантами або

буде примічене „броженіе“ релїгійних думок; спостерегати се треба би самим попам, так і через „ревнителей вѣры“ православної (§. 14). Бачимо, що професор радить найпаскуднїйші антихристіянські, неморальні заходи — орґанїзацію шпігунства над думками людей. І таким би то чином спасти православіє! Марна праця! шпігунство і інквізиція єго не спасе, а більше ще здеморалїзує і так доволї вже здеморалїзовану людність.

7-го лютого аматори грали „Чорноморцїв“, на користь „Пріюта“ задля дїтей убогих робітників. Великий театр — (льожи в єму в три яруси) був повнїсенький; в льожах, де звичайно сидять 5—6 чоловіка, сиділо 10—12, але для „Пріюта“ не велика с того користь вийшла, хоча цїни на місця були піднесені о 30% проти звичайних. Театр взяв в оранду опереточний антрепренер Ларіоновъ-Ларинъ, і не хотїв дати єго дешевше, як взявши собі цїлих $^2/_3$ збору. Вийшло, що аматори працювали не задля „Пріюту“, а задля московського жмикрута. Та Ларіонову що до „Пріюта!“ єму аби гроші! Грали, як для аматорів, так зовсїм добре. Не можна не звернути уваги па афішку: там стояло надруковано, що текст „Чорноморцїв“ написав Старицький. Ледві, що б се була помилка; але-ж треба великої відваги, що б се написати. Що Старицький прилагодив до сцени Кухаренків „Чорноморський побут“ — річ відома, так-же з сего ще не виходить, що він написав текст „Чорноморцїв“. Залїчувати „Чорноморцїв“ до творів Старицького, значить, накидати на шию Старицького пляґіят. — Є чутка, що небавом, на другому тижнї посту тутешнє славянофільске товариство спорудить славянський концерт, на котрому будуть сьпівати украïнські пісьнї, нї би то під проводом Лисенка. Остання, треба гадати, брехенька, пущена на те, що б до концерту „обрусителїв“ більш заманити публїки. Може й сьпіватимуть там украïнські пісьнї, але-ж що б під проводом Лисенка — не хочу тому вірити. *Гук.*

З Москви 28 лютого ст. ст. р. 1890.

(Тарасові роковини).

Навіть у самому серцї кацапії не прийшли непомітно роковини смерті Тараса. За одні сходини, на котрих сьвяткували память нашого батька, хочу я росказати. Зібралося в однім місцї над 25 осіб, переважно з учачоїся в Москві украïнської молодїжі, бачити було і кількох панків. (Сї збори були улагоджені вперше межи нами). Була прочитана життєпись Тараса, далї оцїнка писань Шевченка, Мордовця, Костомарова, Кулїша, кілька споминів про поета, росправа над значіннєм єго для Украïни. По сих відчитах перейшли до обговорювання, щó таке сучасне украïнофільство (де-що було сказано пісьля Пипіна), були промови в оборонї прав нашої мови, про наукові виклади на нїй (знов таки за Костомаровим); зачіплено було питаннє, чи справдї Росія явилася для Украïни джерелом просьвіти н. пр. в особі Петра І. і Катерини II., чи може нї, і чи маємо ми право ненавидїти Росію; дуже добре було сказано ще, що ми конечно мусимо бути народолюбцями, бо

інакший українофіл сьмішний і неможливий. Багато з усїх тих речей було прочитано майже без зміни з „Основи“, хочай, розуміється, бесїдники додавали сюди ще й свої уваги і погляди. Все се було казано по российськи. Тодї піднявся оден с поміж слухачів і висказав свій подив і сум, що навіть ті патріотичні промови були читані по российськи (він говорив сам по українськи). „Як се нї сумно, — казав він, — але інакше й не могло бути, бо що-ж робити, коли нїхто з нас не знає своєї рідної мови і мусить ще її вчитись? Нас виховують по российськи, нам не дозволяють друкувати на своїй мові нїчого наукового, ставлять перешкоди навіть у видаванню беллєтристичних творів. Хто-ж винен в сёму? Чи ми самі, як те говорить де хто? Далї він радив завше говорити між собою на українській мові, писати на нїй все, що можна не по российські (н. пр. хоч би свої записки) і рівночасно вчитися її, хоч би з галицької „Зорі“, де працюють таки-ж наші Українцї. Казав він ще, яку вагу має для народовця знаттє своєї рідної мови. „Не вже-ж, — казав він, — ми хочемо, що б справдилися Кулїшеві слова, що наша мова вже захована в землї, „спочиває в нїмих гробовищах!“ Нї, нї, сподїваймося, що сего не буде!“ Ще раз він вговорював усїх, не соромитися тої мішанини, якою вони, певно, с першого разу заговорять: крок за кроком, кожен говоритиме найчистїйшою своєю мовою. З вивчення мови треба починати, що б колись була завіщана Тарасом вільна нова сїмья. В кінцї бесїдник просив дарувати, коли і сам він, може, вжив де якого российського слова: „і я теж думаю по российськи“.

Промова очивидячки сподобалася, але нікого ще не навчила говорити і про важнїйші речи по українськи, бо сьлїдуючий відчит, дуже добрий, був прочитаний не по нашому. Але він не стратив своєї вартості через те.

В кінцї оден з слухачів висказав дуже гарно свій погляд на весь сёгоднїшнїй вечір, підвів щось, наче resumé усёму говореному, і додав, що зовсїм нїхто анї словом не згадав про „политическую подкладку“ українофільства. Говорив, що ми конечно мусими направляти усї наші змагання до того, що б у Росії була конституція, а Україна з Росією були не „союзомъ государствъ“, але „союзнымъ государствомъ“, н. пр. як Сполучені Американські Держави. Перечив він думкам декого, буцїм Київска і Полтавська або інші українські ґубернїї нїчим не відрізняються в загальнім складї российської держави, н. пр. від Калужської ґубернії. Все він казав дуже основно і докладно і, здається, що ся остання промова була найкраща з усёго сказаного за цїлий вечір.

Дуже ёго тїшило, що в далекій, ворожій Москві обізвалося кілька братерських українських голосів. Але й справдї: чи-ж можна сим не втїшатися? *Х.*

С Петербурга 10 (22) лютого 1890.

(Воєнні вісті. Скарга Горленка. Крадїж в Академії.)

Є российська приказка „Затишье передъ бурей“. Коли се правда, так, уваживши на те, що розмови про війну зовсїм у нас затихли, тре-

ба сподїватися, що вони затихли саме перед війною, і що ся лиха „буря“ недалеко від нас. А що вона мабуть дїйсне недалеко — про се сьвідчить цїла сума незвичайних фактів.

Ще торік говорили, що настановленнє головою війск київської округи єнерала Драгомирова, — того, що підчас війни р. 1877 переправив першу армію через Дунай, єсть ознака недалекої війни. Не що давно начальником штабу київської військової округи настановлено єнералом Соболєва, того, що за Батенберґа був військовим мінїстром в Болгарії. Таким чином у Києві посажено двох головних єнералів, що добре знають Болгарію. А що „ми“ захожуємося проти „узурпатора“ Фердинанда і ёго „лжеправительства“, то про се сьвідчить як „наше“ змаганнє проти котировання на віденській біржі білєтів болгарської позички, так і ще лїпше останні події Паницї у Софії і значна участь в них „наших“ підданків. Далї не можна лишити без уваги наказ, що б на залїзници від Києва до Одеси були яко мога швидче помощені рельси в другий ряд. Додайте до сего царський наказ орґанїзувати дві комісії задля найшвидчого перезброєння армії і аванс 10 мілїон. рубл. на перезброєннє... Але і се ще не все: не слїд забувати про дві нових позички: за границею 500 мілїон. фр. золотом, і дома 18 мілїон. руб. Звістно, позичка призначена на папері не для військової якої мети, але-ж... Нарештї велено десь біля Проскурова наняти дворець задля великого князя Михайла Миколаєвича; дворець нанято за 6 тисяч. рубл. і роспочалося лагоджіннє ёго.

Такі факти, опріч маси інчих такої-ж вдачи. Робіть з їх виводи, які самі здорові знаєте.

А от і друга, неменш цїкава новина: по царському наказу орґанїзовано комісію, котра повинна приміркувати, яким чином приподобити Фінляндію до загального російського устрою і спроквола скасувати її конституцію. На перший раз гадають скасувати окреме фінляндське військо, окрему монету і таможнї; а за тим вже легко буде і все останнє.

С Києва від д. В. Горленка прийшло до мінїстра вн. справ скаржіннє на „Главное Управленіе по дѣламъ печати“ за недозвіл друкувати беллетристичний альманах „Звістка“. Пан мінїстер звелїв відкинути скаржіннє без всяких мотивів, — як кажуть по российськи „отклонить“.

Вельми цїкава і вельми скандальна подїя прокинулася в тутешній Академії Художеств: виявилася нетілько крадїжка, але і інчі паскудні вчинки „художників“. Царь звелїв нарядити сьлїдство і суд. Головним героєм тут буде секретарь Академії Исѣевъ. Але про сю „історію“ напишу другим разом з більшими подробицями. *Г. Григоренко.*

З Більча (повіт Борщівський).

(Народолюбіє князя Льва Сапіги.)

Князь Лев Сапіга з Більча дає докази правдивого а практичного народолюбія. Від осени минулого року формально вишукує роботи для людей та платить дуже добре. 4.000 зр. з надвишкою перейшло с князївської кишенї в руки бідних Більчан. Для тих, що робити не спро-

магають ся, урядив князь Лев Сапіга кухню. Живлять ся в тій кухнї сотки нещасних до сита. Варять страви поживні та смачні, та й подають їм здоровий хлїбець. В сей спосіб подаєть ся підмога голодним зі сторони народолюбивого князя аж до попереднівку і стоятиме що найменше 5 тисячів. Супротив сёго запомога краєва в сумі 60 зр., роздана на Більче, заселене кругло 5.000 людей без дальшого доказу явна яко цинічна іронія. Само собою розуміється, що жиди, котрим князь вириває жертви лихви з рук, поклялись на chajrem все і всюди шкодити князеві. Окрім кухнї для голодних, винайшов князь і спосіб помочі для тих, що з браку паші позбулись в осени робучого інвентаря. В осени закупив князь кількадесять пар мужицьких коней, прокормив їх через зиму купованою пашою, а тепер без найменшого зиску відпродує сї конї селянам. Се в відповідь всїм тим, котрі питали мене: „Що мене спонукало до симпатиї для князя Льва Сапіги з Більча?!“ Честь, кому честь!

Маланчин.

СУЧАСНА ХРОНЇКА.

(Трийцятьлїтний ювилей українських письменників 60-х рр. Земство Чернигівське. Тов. ім. Шевченка.)

Сьвяткованнє трийцятьлїтнёго ювилею В. Б. Антоновича — сего славного трудовника на ниві науки історичної, — стає нам приводом зняти річ про минуле трийцятьлїттє цїлої ґенерациї людей 60-х років.

Цїла Українсько-Руська земля має не тільки привід, але повне право сьвяткувати ювилей 30-лїтнєї працї трудовників народного слова. Що б запевнитися в сему праві, варто буде озирнутися на минуле цїлої ґенерациї письменників 60-х років. Озирнутись не соромно. Коли ми й не відважимося сказати про сїх людей, що в них „нема зерна неправди за собою“, та вже певна річ, що нема у них і такої плями, що б від неї горіло лице. Письменники, учені і інчі трудовники народно-національної партиї, почавши працёвати с прапором, на котрому виразно стояло: націоналїзм, демократизм, загально людський гуманїзм, справедливість і згода з сусїдами — яко вольний з вольним, рівний з рівним. Перейшовши 30 лїт — головні дїячі 60-х рр. нї разу не випустили сего прапору з рук, нї разу не змилили ёму, не поплямили ёго. Праця їх починалася при обставинах тяжких: вийшовши будувати народно-національну будівлю — робітники, опріч ґрунту під неї, та пляну — нїчого більш не мали. Кожен Русин відає, що зроблено за трийцять лїт! Ми нагадаємо лишень деякі факти видатнїйші; але попереду скажемо от що: Те поколїннє людей наших, суму працї котрого за 30 лїт ми тепер зводимо до купи, — репрезентувалося на Українї 112 письменниками, що виступали протягом 10 лїт (1860—1870). З них майже половина — 54 чоловіка — вже спочила на віки; десять чоловіка небавом зрадило, відчахнулося свого коріння, відцуралося свого Бога; 14 чоловіка ряди-в-годи — обзиваються, 12 на Українї, і може чоловіка 5—6 в Галичинї працювали стало і працюють і досї, не складуючи

рук. Усї останнї десь зникли, замовкли, нї доброго, нї лихого про їх не чутно.

Отся невелика робоча сила — перш за все розвязала фактично, власною працею, розвязала на віки найважнїйше наше національно-народне питаннє — про мову і письменство. Коли з'явилася в Петербурзї „Основа" а уві Львові „Вечерницї", коли взялися Русини тут і там до видання книжок народною мовою, і тут і там піднявся галас, що українсько-руської мови — яко мови нема, а є лишень „малорусское просторѣчіе, изъ котораго нельзя сдѣлать литературнаго языка", тай потреби к тому нема, бо народ український так само розуміє мову великоруську, як Великорос розуміє наше „просторѣчіе *). Зрадники з Русинів гукали, що від Тиси до Камчатки — скрізь одна „русская" мова. — Наші робітники не заводили колотнечи, а відповіли фактами. Почавши від Граматки (Кулїша, Шевченка, Стронїна), від „Прописей" (Конїсского), почавши від Арихметики — Мороза, від Щотницї Конїсского, ґенерація 60-х років, не звертала уваги нї на що, нї на які втиски, а працювала і працювала, і дала Україні-Русі усі потрібні шкільні учебники; дала Євангеліє, Сьвяте письмо, Шекспіра, Одиссею; дала цїлу журналїстику, дала лїтературу, дала історію її, дала Словарь, дала силу наукової працї; дала науку з унїверсітетської катедри!

Переклад з мови українсько-руської на інчі творів наших письменників, як от новійший переклад Златовратським творів Федьковича **), найлїпше відповів фактично про зрозумілість нашого „просторѣчія" великоруським, не то що народом а навіть осьвіченою публїкою!

Так само і в інчих сферах: факт, праця людей 60-х рр. розвязала багацько вузлів, якими вороги руського народу — пильнували, закрутити, задушити нашу живу українсько-руську народну справу. Нї час, нї місце не дають нам ширше говорити про славну дїяльність Русинів ґенерації 60-х років. Скінчимо коротко: ся ґенерація, попрацювавши 30 лїт, передає своїм дїтям, своїм наступникам велику, коштовну спадщину. Україна-Русь має не тілько право, а і обовязок подякувати своїх дїтей 60-х років! вони не валялися „гнилою колодою"; хоч мучилися, страждали, а не кидали рідної Неньки, працювали для неї; не пішли служити чужим людям, свого черствого і гіркого хлїба не проміняли на чужі солодощі!

Слава їм! Подякуймо їх, та побажаймо, що б дїти їх не змарнували їх батьківщини: робота для дїтей лекша; матеріялу доволї, скінчити будівлю є с чого. Дай-же Боже, щоб наступники, йдучи шляхом батьків — показали себе своєю працею достойними тієї спадщини, яку придбали їм батьки!

Обертаючись до звичайної хронїки, бачимо, що й в Чернигівському земстві ґенерація 60-х років міцнїйше вміє боротися проти утисків такого „радікала", як ґубернатор Анастасьев. В Чернигівщинї не можна не вказати на дві різних течії. Поміж новими „самодержцями", „участ-

---

*) Див. „Вѣст. южн. зап. Росіи 1864 і інчі російські часописі 1862—1870 р.

**) Див. Русск. Вѣд. N. 53-й р. 1890.

BIBLIOTHECA JAGELLONICA

ковим начальниками“ бачимо шість чоловіка радікалів кінця 70-х років і більш 40 чоловіка „общерусів“ лїбералів. — Затягши до сего гурту чоловіка с 30 гласних з ґубернського земства, п. ґубернатор сподївався, що приголомшене їм земство танцюватиме тепер по ёго думцї. Одначе остання сесія земська, що одбулася в січнї, показала, що ґубернатор помилився, і що благородні національно-народнї спонукання ще не вмерли посеред Чернигівщини. Кореспондент „Русск. Вѣд.“ запевняє, що на сесії виявилася „сьвіжа течія, що йде не стілько з молодих жерел, скілько з старих. Старі люде енерґічно, авторитетно і симпатично держали себе на сесії“ (N. 43). Отся „стара“ течія не дала тим гласним, що поробилися „начальниками“, вести земство на ґубернаторському поводї, не дала скинути, як того добивався ґубернатор, президента ґуб. Управи Хижняка; земство великою більшостю знов обібрало Хижняка, а публїка повітала сей вибір „громомъ рукоплесканій“. — Вдаючись до уряду с петицією про реформу ґімназії, земство додало, „що край має свої національні ознаки, що вимагають пошановання їх школою“. — Певна річ, що сучасний обрусительний уряд не зверне на се уваги і практичних добутків с петиції не буде, але-ж сама вже теоретична постанова питання має велику вагу і значіннє. В загалї остання сесія дала знати, що Чернигівське земство уважнїйше стосується до свого права і обовязків, що земський народний інтерес більше виріс, глибше пустив коріннє, земцї лишили вітаннє по над землею і спустилися на землю, в народню хату, де й сидить увесь інтерес земства.

Ми вже в V. випуску згадували, що австрийські Русини сьвяткували торжественно XXIX. роковини Шевченка, а ще й в сему місяцї справляли вечерницї. Так іменно буковинські Русини сьвяткували в Чернівцях спільно память Маркіяна Шашкевича, Тараса Шевченка і Юрія Федьковича. В Галичинї навіть по малих місточках, та й по сїльских читальнях сьвятковано Шевченкові роковини, а з вечерниць в Каменцї Струмиловій прислано 45 зр. на стипендийний фонд ім. Шевченка. Львівські Русини справляли вечерницї д. 12 (24), марця, а на передоднї сих вечерниць товариство ім. Шевченка відбуло свої загальні рокові збори. Збори сї зазначилися двома важними фактами: на внесеннє видїлу іменували загальні збори поважаними товаришами: Вп. професора Володимира Антоновича, письменників Олександра Конїсского, Івана Левіцького і Ізидора Воробкевича (Данила Млаку). Другий факт, се постанова, що би перемінити тов. імени Шевченка в товариство наукове, на такий лад, як ми вторік у „Правдї“ вказували. До того вибрано комісію, котра має до трех місяцїв предложити новий статут надзвичайним зборам. Вечерницї Шевченкові випали величаво, а численні телеґрами і письма привітні навіть від сїльских читалень стають певним доказом, що Шевченко і у нас став поетом народним. Та про се сьвяткованнє промовимо більш іншим разом.

ПЕРЕПИСКА РЕДАКЦІЇ „ПРАВДИ“.

Редакції „Народа“ у Львові.

Ми ще раз кажемо, що не прийшла ще пора на те, що би, не нашкодивши нікому трейтёму, можна пояснити сю справу, котрої Ви чепляєтесь. Що-ж до „співробітників“ і „червоних радикалів“, то Ви подаєте справу зовсім невірно. В „Оповістці“ сказали ми, що до праці в „Правді“ запросили усїх лїпших письменників українських і молодших і старших, не вважаючи на особу письменника, на ту, чи іншу гутірку про ёго, а лишень на думки, які виведе у свому творі. Отже не минали ми й „радикалів“ та помістили статтю одного з їх в I. випуску „Правди“ с такими перемінами, до яких ми мали право. Коли-ж нас опісьля бажали повести „своєю дорогою“, на що ми з нашого становища не могли згодитися, ми не могли містити в „Правдї“ їх статтей — а не так, як ви кажете, що *самі* „радикали“ далї не хотїли писати в „Правду“. Вони до того були дуже скорі, коли б лише редакція помістила. У нас ще досї є стаття радікала, написана, нї би то в імени молодїжи, одначе ми задля тону невідповідного, її не помістили. Те-ж саме мусили ми вчинити з листом отвертим 15-ти, котрі також бажали бути речниками цїлої молодежи. Се ті самі добродїї, що проклямували на комерсї Шевченковім устами свого речника засаду, що *націоналїзм се лишень форма*, а головна річ дбати про голодного мужика, і таки зараз почули критику з уст мужика: „І у нас буває, мовляв мужик, що в громадї хтось скаже, щось не до речи, та ми на се не зважаємо, а своє робимо“. Отже й ми Вам так скажемо, торочте Ви собі, а ми будемо йти, да йти своєю дорогою. Ми держимо високо наш національний стяг і під ним дальше працюватимемо задля українсько-руського народу, не вдаючись в дальші суперечки з Вами, бо на те шкода нам часу і місця.

Вп. п. Х. в Москві, *о. С. З. в Золочеві* і інч. Ваші працї мусили ми відложити до 7-го випуска, що би скінчити з сим випуском деякі роспочаті статтї.

Вп. Г. в З. Взиваете нас, що б ми стали в оборонї памяті пок. Володимира Барвінського, на котрого накинувся „Народ“, написавши, мов би то „В. Барвінський справи робітних людей *навіть не розумів*“, а „йшов до того, що би не то скріпити теперішнї руські „висші“ стани, а й виробити нові богатирські (буржуазійні, капіталістичні), що завше й скрізь були ворогами робітних людей“, — значить, що Вол. Б—ий працював над тим, що б скріпити й збільшити табор воро-

гів наших робітних людей. Вдаватися в полеміку з людьми, що таке торочать, значить кидати горохом до стїни. Та ми вважаємо се й тому не потрібним, бо всякий, хоч троха сьвідомий нашого життя чоловік доброї волї і сам гаразд знає, що се просто неправда. Певно, що пок. Вол. Б—ий розумів, що у нас не має і не може бути робітничого питання такого, як се можливе і конечне в Анґлїї, Бельґії та інчих таких краях; сего не хочуть і не можуть зрозуміти лише ті добродії, що раді би конечно наш край втиснути у свою шабльонову форму, яку вони собі вимаячили після заграничних обставин. Вол. Б—ий глядїв трошки ширше і трудився задля економічного розвитку і піднесення у с е г о с е л я н с т в а і м а л о м і щ а н с т в а. Всїм-же відомі єго статті в „Правдї“ (між інчими „Викуп наших селян з довгів), і в „Дѣлѣ“ (між інчими „Наші довги“), такі книжечки, як „Вексель і лихва“ і статтї в „Письмі с Просьвіти“, єго реферат економічний на І. вічу 1880 р. В листї (див. „Правда“ 1889, IV.), писанім с Карльсбаду 1882 р., читаємо, що він працював над спеціяльною „проґрамою працї“ Русинів, що б кожний знав, що має робити і як зберегати н а р о д н і с т ь (се великий гріх у тих добродіїв, що свою ґазету назвали „Н а р о д“!), як ширити просьвіту, наводити нарід до доброго господарства, закладати читальнї, господарські спілки і т. д. Отже се просте самохвальство „Народа“, нї би то тільки єго видавець в с е дбав про громадські просьвітні та запомогові спілки, громадські шпіхлїрі, та господарські спілки. Були і перед їм і перед пок. Вол. Б—им (от хоч би пок. Качала), люде, що писали і дбали про се, не величаючись тим, а навіть і позаводили такі спілки та шпіхлїрі. Очевидно не добули собі вони патенту на сї справи і на розуміннє їх від видавця „Народа“, і тому то їх робота не може підходити під єго стрихулець. Вже самі факти устроюваних в память пок. Вол. Б—го вечерниць стають певним сьвідоцтвом, що нарід єго знав добре, що він не був єго ворог, як се рад би представити „Народ“, а був щирий приятель, котрий положив душу на престол працї задля цїлого народу. Тому ми вважаємо недостойним навіть вдаватися в полєміку с писаннями так безосновними і просто напастливими.

Вп. панна Ольга К. в Болехові. Роман „Професор Ратміров“ будемо дальше друкувати, скоро лише дістанемо від автора.